

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra Blízkého východu

Bakalářská práce

Lucie Gabčová

Romové v Turecku – případ Sulukule

Roma In Turkey – the case of Sulukule

Praha 2023

Vedoucí práce: Mgr. Filip Kaas

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu své práce Mgr. Filipovi Kaasovi za vedení bakalářské práce, zejména za jeho čas, trpělivost a poskytnutí zajímavých podnětů ke zpracování v rámci této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31.7.2023

Lucie Gabčová

Abstrakt

Práce se zaměřuje na události v istanbulské čtvrti Sulukule, které začaly roku 2005, kdy autority vládoucí v Istanbulu schválily projekt revitalizace istanbulské čtvrti Sulukule v okrese Fatih. Nejstarší romská čtvrť v Istanbulu, věnovaná místním Romům dle legend již sultánem Mehmedem II. za pomoc při dobytí města, byla vyhlášeným místem, kam mnozí chodili za hudbou, tancem a zábavou. V důsledku revitalizačního projektu přišlo o své domovy několik set rodin a místo toho se na tomto místě postavily luxusní domy. Cílem práce je zmapovat tento projekt od jeho počátků po rok 2010, zaměřit se na to jak bylo jednáno s místními obyvateli a jaké byly jejich možnosti se projektu bránit. Práce zasadí projekt v Sulukule do kontextu jevu *kentsel dönüşüm*, který probíhá v celém Turecku a který má za cíl revitalizovat obytné zóny mimo jiné i kvůli hrozcím zemětřesením. Tento projekt ovšem zasahuje převážně zóny, do kterých dlouhodobě neproudí investice a jsou obývané méně majetnými společenskými skupinami, které nedokáží klást revitalizaci efektivní odpor. Práce nastíní historii romské komunity v Turecku a v Sulukule. Hlavním přínosem práce bude vznik systematické případové studie gentrifikačního projektu ve čtvrti Sulukule analyzované na základě zpráv, které vycházely v médiích, a rozbor toho, jak byla komunita zasažena, jaké možnosti obrany měla k dispozici a zda došlo k porušení lidských práv.

Klíčová slova

Romové v Turecku, Sulukule, *kentsel dönüşüm*, práva Romů, gentrifikace

Abstract

The thesis focuses on the events in Istanbul's Sulukule quarter, which began in 2005, when the authorities ruling in Istanbul approved the revitalization project of Istanbul's Sulukule quarter in Fatih district. The oldest Roma quarter in Istanbul, dedicated to the local Roma according to legends already by Sultan Mehmed II. for helping in the conquest of the city, was a famous place where many went for music, dancing and entertainment. As a result of the revitalization project, several hundred families lost their homes and luxury houses were built on this place instead. The goal of the work is to map this project from its beginnings to 2010, to focus on how local residents were dealt with and what their options were to defend themselves against the project. The work places the project in Sulukule in the context of the phenomenon of kentsel dönüşüm, which is taking place throughout Turkey and which aims to revitalize residential areas, among other things, due to the impending earthquakes. However, this project mainly affects zones where investments do not flow in the long term and are inhabited by less well-off social groups that cannot effectively resist revitalization. The work will outline the history of the Roma community in Turkey and in Sulukule. The main contribution of the work will be the creation of a systematic case study of the gentrification project in the district of Sulukule, analyzed on the basis of reports that appeared in the media, and an analysis of how the community was affected, what defense options were available to them and whether human rights were violated.

Key Words:

Roma in Turkey, Sulukule, kentsel dönüşüm, Roma rights, gentrification

Obsah

Úvod	7
1 Romové a jejich cesta na Balkán	10
1.1 Romové a jejich živobytí	13
1.2 Romové v Turecké republice	14
2 Kentsel Dönüşüm - Sulukule	16
2.1 Sulukule	18
2.1.1 Zábavní domy – začátek konce	19
2.1.2 První vlna demolic	21
2.2 Počátky projektu 2005-2006	21
2.2.1 Projekt a dopad na místní obyvatele	23
2.2.2 Možnosti pro obyvatele Sulukule	25
2.3 Platforma Sulukule	28
2.4 Sulukule 2008-2010	31
2.5 Romové a jejich práva	34
3 Jak o dění v Sulukule referovala média	37
3.1 Stručná historie médií	38
3.2 Cumhuriyet	39
3.3 Hürriyet	42
3.4 Bianet	46
3.5 Shrnutí	49
Závěr	52
Bibliografie	54

Úvod

Podle údaje z roku 2011 by v Turecku mělo žít přibližně 500 000 - 5 000 000 Romů. Avšak i dnes je složité určit přesná data vzhledem k tomu, že stát nemá motivaci vynaložit čas a finanční prostředky na přesnou kvalifikaci romské populace a také proto, že velká část Romů má tendenci vzdorovat spolupráci s formálními průzkumy, které v rámci sčítání lidu přinášejí informace týkající se etnicity.¹

Již za dob Osmanské říše se Romové nacházeli mimo etablované skupiny a i dnes stojí často na okraji společnosti. Romové v Turecku oficiálně nejsou vnímáni jako menšina vzhledem k Lausannské smlouvě, jež byla podepsána roku 1923. V Turecku tak oficiálně existují tři menšiny, a to Arméni, Řekové a Židé. Žijí na pokraji chudoby v tzv. "mahalle" (čtvrtích), kde jsou zcela odříznuti od důležitých sociálních služeb, jsou jim odepřeny možnosti práce a vzdělání a nacházejí se tak mnohdy v začarovaném kruhu, ze kterého je velmi těžké vystoupit. Nicméně se jistě najdou tací, kterým se to podařilo, zbohatli a začali žít odlišným způsobem života. Avšak jak ve své práci *Swapping identities in Sulukule* zmiňuje Semra Somersan, často tak učinili díky popření své identity

„Aby dosáhli prolomení neviditelných zdí střední třídy, v nedávné minulosti se tak přizpůsobili různým strategiím, někdy v kombinaci, aby tak odpovídaly jejich specifickému postavení: Vydělávejte peníze, nejlépe zbohatněte. Odstěhujte se ze sousedství a přerušete vazby s ostatními Romy, vzdejte se spojení se širšími příbuznými.“²

Postupem času se osady nejen romských obyvatel, ale i dalších etnik staly zejména ve velkých městech pro mnohé trnem v oku, především v rámci ambice místních autorit zachovat města turisticky atraktivní a zvýšit případný tok financí. Za možné předznamenání a příklad pro osud romských čtvrtí, můžeme kupříkladu označit případ nuceného vystěhování romské komunity z istanbulské čtvrti Kuştepe v roce 1955.³ V průběhu let se tedy tyto slumy staly cílem dnes již v Turecku velmi rozšířeného jevu, který je v turečtině označován jako *kentsel*

---

¹ Kateri Svec, "Becoming Roma in Sulukule: The Development and Mobilization of the Gypsy and Roma Identities in the Context of the Sulukule Urban Renewal Project in Istanbul, Turkey." (2017), <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33177.11364>, 2.

² Semra Somersan, "Swapping identities in Sulukule". In INTER: A European cultural studies conference in Sweden, (2007):721–32, 722.

³ Ebru Uzpeder, Ezgi Taboğlu a Sezin Öney, *We Are Here!: Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey* (İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları, 2008), 66.

dönüşüm (městská obnova). V rámci práce budu pro označení městské obnovy používat raději turecký výraz, jež má v rámci země své specifické konotace a liší se tak od „běžné“ městské obnovy jinde ve světě.

Bakalářská práce se zaměřuje na Romy v Turecku, a to především v rámci revitalizačního projektu čtvrti Sulukule, jehož cílem bylo na místě, kde stála romská čtvrť vybudovat oblast s luxusními domy v osmanském stylu spolu s přiléhajícími hotely, školou a obchody. A tím tak této oblasti vštěpit novou reprezentativní podobu, vzhledem k její poloze v historické části Istanbulu, a tím přilákat turisty a regenerovat hospodářský rozvoj. Název Sulukule se používá pro označení čtvrtí Neslişah a Hatice Sultan. Nachází se v okrese Fatih blízko historického centra Istanbulu.

Následkem uzavření zdejších zábavních domů v 90. letech 20. století začala čtvrť strmě upadat. Místní obyvatelé přišli o svůj hlavní finanční příjem, a tak zde začali ekonomicky velmi strádat a v roce 2005 se čtvrť následně dostala do hledáčku istanbulských autorit, jež začali plánovat revitalizaci této oblasti. Projekt na obnovu Sulukule byl zaznamenán jako vůbec první plánovaný projekt v takovém měřítku v Istanbulu a je tedy jedním z nejznámějších případů tohoto druhu. Svým dopadem na život tamních obyvatel, kdy naprostá většina své domy opustila nebo k tomu byla donucena, vyvolal rozporuplné reakce i v rámci akademického světa, kdy je projekt označován jako "gentrifikace".

V úvodní kapitole se práce zaměří na cestu Romů na Balkán, jejich život v Osmanské říši a následně v moderní Turecké republice. Následně bude zmapován průběh *kentsel dönüşüm* v Sulukule od jeho počátků v roce 2005 až po rok 2010. Dále se zaměří na možnosti, jež byly obyvatelům ze strany autorit nabídnuty. V poslední části bude pozorováno, jak o obnově romské čtvrti psala turecká média.

Z pramenů jsou pro tuto práci použity již zmíněné články tureckých médií. Především pak článek Hacer Foggo z roku 2007 s názvem *The Sulukule Affair: Roma against Expropriation* (Aféra Sulukule: Romové proti vyvlastnění), jež nastiňuje historii čtvrti, jak se k Romům během procesu obnovy postavili místní autority, činnost Platformy Sulukule i dalších světových organizací, které se o situaci Romů zajímaly. Obhájkyně lidských práv, aktivistka a spisovatelka Hacer Foggo se zaměřuje především na ženy a děti z romských komunit. Foggo je v případě Sulukule důležitou osobností zejména pro místní Romy protože po jejich boku stála od začátku do konce. Její výpovědi jsou autentickým zdrojem a nabízí úhel pohledu, jak

místní obyvatelé prožívali situace, kterým byli v důsledku procesu revitalizace vystaveni. Hacer Foggo pak společně se svými kolegy a dobrovolníky z řad architektů, městských plánovačů či studentů vytvořila nevládní organizaci s názvem Platforma Sulukule, která vznikla s cílem podpory a zejména pomoci obyvatelům Sulukule projekt odvrátit. Z jejich iniciativy také vznikla webová stránka názvem *Sulukule Günliği* (Deník Sulukule), kde průběžně informovali o tom, jaký má obnova dopad na místní obyvatele, o své činnosti, jak se o Sulukule píše v novinách, i o akcích a aktivitách do kterých se může zapojit veřejnost.

Je však dobré na začátek zmínit, že články autorů z tohoto prostředí představují stranu mince, která revitalizaci Sulukule spolu s jejími dopady na obyvatele odsuzuje. Je tedy zřejmé, že postoj, který vůči celému případu zaujali, není objektivní a nestranný.

Cílem práce je nastínit chronologický průběh projektu *kentsel dönüşüm* v Sulukule a též jej analyzovat na základě reakcí, které vyvolal v mediálním prostoru. Hlavními otázkami práce jsou: Jak byla tamní romská komunita zasažena, jaké možnosti obrany měla k dispozici a zdali zde došlo k porušení lidských práv.

1. Romové a jejich cesta na Balkán

Nejrozšířenější teorií o původu romského etnika je dnes především ta, že jejich kořeny sahají do časů středověké Indie. Kudy odtud přesně vedla jejich následná migrace lze určit pomocí analýzy slovní zásoby, v které se odrážejí změny jazyka a slova z cizího ekonomického a kulturního prostředí.⁴ Díky dochovaným romským lexikálními kořenům z Indie, můžeme pozorovat, že se tedy na jazyk dále nabalují jazykové přejímky z řečtiny, perštiny či arménštiny.

Balkán je často odborníky označován jako druhý domov Romů. Sehrál vskutku důležitou roli v rámci obohacení jejich historie, kultury i jazyka. Zmínky o jejich přítomnosti na tomto území se objevují již v dobách Byzantské říše, která v té době zahrnovala rozsáhlé oblasti Balkánu a Malé Asie. Byzantská říše byla domovem pro mnohá etnika a mezi nimi byli i Romové, kteří se zde trvale usadili. Podle některých pramenů na toto území přicházeli v rozmezí 9. – 11. století. Například v díle *Chronografie*, které bylo sepsáno roku 800 a jehož autorem byl kronikář Theofanes Confessor se nachází zmínka o přítomnosti tzv. " *Atsingani* " ve městě Amorion ve Frýgii. Další zmínky pak například odkazují na jejich usídlení se ve městě Philippopolis (dnešní Plovdiv).⁵ Mnoho expertů však v současnosti přijalo teorii rakouského lingvisty France Miklošiče, podle které se první přímá zmínka o " *Atsingani* " v Byzanci objevila v biografii *Life of St George of Athos* (Život Svatého Jiří z Athosu) gruzínského mnicha teologa a kaligrafa, který zemřel roku 1065. Je zde uvedeno, že v době vlády Konstantina IX Monomachose přijíždělo do Konstantinopole mnoho Romů ze Samaří. Neměli stálou práci, ale byli známí pro své jasnovidectví a magické schopnosti. Podle záznamu v biografii tohoto mnicha se Romové tedy zejména pro neobvyklé schopnosti dostali do přízně samotného císaře. V té době totiž divoká zvěř pronikala do císařových zahrad, a tak je požádal, aby ho této zvěře zbavili. Zvěře se zbavili tak, že jí podali otrávené maso a císař byl jejich "magií" ohromen a pozval je do svého paláce, aby stejné kouzlo zopakovali i s jeho psem. A právě této události byl přítomen i samotný Svatý Jiří z Athosu. Nad otráveným masem udělal křížek a pes byl zachráněn. Posléze kvůli tomu byli Romové vyhoštěni z paláce.⁶ Postupně také pronikali i na další území, kdy například podle legend, které byly

---

⁴ Marushiakova a Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, 13.

⁵ Marushiakova a Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, 14.

⁶ Marushiakova a Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, 13-14.

zaznamenány v pozdějších dobách, byl syn albánského vládce Lekë Dukagjiniho (známý také jako Skanderbeg) ve 14. století zabit Romy v Černé Hoře.⁷

Velké množství Romů dorazilo na Balkán později v době osmanských nájezdů a jejich další expanze na toto území se tedy uskutečnila v období mezi 14. - 15. stoletím. Někteří se invazí přímo i zúčastnili nebo patřili mezi obyvatelstvo, které invaze doprovázelo. Postupně si Osmanská říše podmanila celé území dnešního Balkánu a roku 1453 byla Konstantinopol, do té doby hlavní město Byzantské říše, dobyta Mehmedem II. V této době někteří Romové přesídlili z Anatólie do Konstantinopole (Istanbulu) a na Balkán. Osmanská říše počínaje dobytím Konstantinopole až po vládu Süleymana I (Zákonodárce) zažívala své "zlaté období", které se vyznačovalo rozsáhlými výboji i rozkvětem v oblasti kultury. Dobytá území se nyní nacházela pod správou říše, která si vytvořila vlastní komplexní na vojsku založený správní a ekonomický systém, který byl poté aplikován na poddané včetně Romů. Jejich přítomnost a způsob, jak zde žili a fungovali, nám přibližují zmínky v různých úředních dokumentech osmanské vlády a místní správy zejména v podrobných daňových rejstřících, jakož i v mnoha soudních příkazech týkajících se hospodářských či občanských záležitostí. Jedna z prvních zmínek o Romech v daňové dokumentaci Osmanské říše pochází z roku 1430 a nachází se v rejstříku *timárů*⁸ pro Nikopolský *sancak*⁹, ve kterém bylo registrováno 431 romských domácností, tedy 3,5 % z celkového počtu domácností.¹⁰ Dalším dokumentem, který nám umožní nahlédnout více do života a postavení Romů v Osmanské říši je *Kanûnnâme-i Kibîtyân-ı Vilâyet-i Rumeli* (Zákon o Cikánech v provincii Rumelia), který vydal v roce 1530 Sultán Süleyman I. Zákonodárce¹¹. Pravidla, která jsou zapsána v tomto zákoně, demonstrují zvláštní postavení Romů, kteří jakožto obyvatelé říše, museli též platit daně a poplatky. Společnost se v Osmanské říši dělila jednak na skupiny: *Askeri* a *Raya*,¹² identita jednotlivce byla ale zejména určena jeho náboženskou příslušností. Ne-muslimští obyvatelé byli Osmanskou říší chráněni, ale byli ve značné nevýhodě, na rozdíl od muslimů, protože například platili vyšší daně, nemohli nosit zbraně a jejich stavby nesměly být vyšší než ty islámské.

---

⁷ Marushiakova a Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, 13-14.

⁸ Timár – léno, jehož držitelé byli nejčastěji sipahijové

⁹ Sancak (Sandžak) – vojenská správní jednotka

¹⁰ Yüksel, Ceyda. *Buçuk millet: The Ottoman Gypsies in the reign of Sultan Abdülhamid II (1876–1909)*. (Unpublished Master's Thesis, Boğaziçi University Institute of Social Sciences, Istanbul, 2009), 62.

¹¹ Yüksel, "Buçuk millet," 58.

¹² *Askeri* – vojensko- správní třída, která neplatila daně. Ti, jež byli součástí této třídy měli na rozdíl od běžných poddaných (*raya*) určité výsady. Géza Dávid, "Ottoman armies and warfare, 1453-1603", ed., *The Cambridge history of Turkey* (New York: Cambridge University Press, 2006,) 282.

Raya – poddaní, kteří byli produktivní například řemeslníci nebo rolníci. Skupina, která daně platila.

U Romů se ale i přesto hledělo více na jejich etnicitu nežli na náboženství. Příkladem nám může být *džizja* (daň z hlavy), kterou platili všichni ne-muslimové. Muslimští Romové by daň platit neměli, ale ukazuje se, že i tak všichni Romové v Osmanské říši nehledě na jejich náboženskou příslušnost tuto daň také platili. Rozdíl byl v tom, že muslimští Romové platili 22 akçe, nemuslimští Romové 25 akçe a vdovy byly povinny platit 6 akçe.¹³ Další zajímavou výjimkou jsou Romové a *devşirme*. *Devşirme* bylo jedním ze základních systémů v Osmanské říši, který spočíval v odvodu křesťanských chlapců, kteří byli následně konvertováni na islám a procházeli speciální výchovou, aby mohli následně tvořit součást vojenského sboru janičářů, kteří byli naprosto oddáni službě sultánovi. Ze zákona bylo zakázáno v rámci tohoto systému odvádět chlapce, kteří znali turecký jazyk, ženaté muže, Rusy, Peršany a součástí tohoto seznamu byli také Romové. Předpokládalo se, že nejsou hodni toho, aby byli vychováni jako janičáři.¹⁴ Tento fakt měl pravděpodobně spojitost i s jejich kočovným způsobem života a jejich způsobem obživy, jimiž byly například loupeže, vraždy či žebrání.¹⁵ „Zákon o Cikánech“ ovšem také potvrzuje zvláštní právní postavení a rozšířená práva na daňovou samosprávu pro osoby žijící v „Cikánském sancaku“. Zde se ale nejedná o sancak jakožto územní jednotku, ale o sancak ve smyslu zvláštní kategorie romského obyvatelstva, které bylo zapojeno do řady pomocných činností, a to i ve službách armády. V některých případech byli do armády naverbováni i samotní muslimští Romové. Odhady provedené na základě dochovaných údajů ukazují, že v průběhu 16. a 17. století muselo být do osmanské armády naverbováno 15 000 až 20 000 Romů, kteří vykonávali různé služby, ale většinou se spíše jednalo o pomocné vojenské úkoly. Vzhledem k jejich inklinaci k hudbě, byly součástí janičářské kapely, známé jako *mehter*.¹⁶

V již zmíněném zákonu, který se věnoval Romům, jsou pro ně stanoveny i tresty. Největší problém pro správu pravděpodobně představoval jejich kočovný způsob života, který vedla část Romů, a to zejména z toho důvodu, že při tomto způsobu života často řádně neplatili daně. Zdá se však, že v praxi nebylo kočovnictví pro úředníky až takovým problémem.¹⁷

---

¹³ Yüksel, "*Buçuk millet*," 58.

¹⁴ Yüksel, "*Buçuk millet*," 50.

¹⁵ Yüksel, "*Buçuk millet*," 51.

¹⁶ Yüksel, "*Buçuk millet*," 67.

¹⁷ Elena Marushiakova a Veselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans* (Univ of Hertfordshire Press, 2001), 13.

1.1 Romové a jejich živobytí

Romové byli jednou z početných menšin Osmanské říše a své zastoupení nejspíš měli i v rámci lidové literatury. Romské etnikum bylo pravděpodobně zastoupeno i v oblíbeném stínovém divadle, které vzniklo ve 14. století v Burse, kde je jednou z hlavních postav Karagöz (černo očko). Podle argumentů některých folkloristů Karagöz sám v některých hrách přiznává svůj romský původ. Není však stále jisté, zda jsou tyto postavy pouze vymyšlené nebo tito dva skutečně žili a mohli se tak stát předlohou pro hlavní postavy stínového divadla.¹⁸ Romové vykonávali mnohá povolání. Nejčastěji se živili jako hudebníci a časté bylo také například kovářství, které má na Balkáně dlouhou tradici. V Osmanské říši nebylo až tak časté, ovšem v 17. století jsou důkazy o kovářích naopak velmi rozsáhlé. O povoláních, která Romové v Osmanské říši vykonávali, víme z cestopisu *Seyahatname* cestovatele Evliya Çelebiho, a to díky cechům, do kterých byli zařazeni. Jeho seznam zahrnoval padesát sedm cechů a Romové se objevují v cechu desátém jakožto chovatelé medvědů, dále v patnáctém cechu jako obchodníci s koňmi a posléze ve čtyřicátém třetím jakožto hudebníci. Právě jako hudebníci plnili Romové důležitou funkci, co se týče zábavy a kultury v říši. Hráli například na zurnu, tamburínu, housle a bicí. Obvykle hráli na místních festivalech, oficiálních oslavách či jmenování vezírů. V roce 1846 byly kupříkladu dvě romské skupiny pozvány na recepci pro sultána Abdülmecida v Gabrovu.¹⁹ Povolání, v nichž se Romové uplatnili, bylo ale mnohem více přes šperkaře, košíkáře, kominíky po výrobce svíček či léčitele.²⁰ A byli to také přímo Romové ze Sulukule, kteří obohatili město o nové pracovní příležitosti spojené s tím, co umí. Byl to například chov koní, výroba květin a košíkářství.²¹ Po založení Turecké republiky se v Sulukule pokračovalo i v provozování zábavních domů, tedy míst, kde se mohli hosté pobavit u jídla, pití, hudby a tance. První z těchto zábavních domů byly založeny na počátku 40. let 20. století.²²

---

¹⁸ Altınöz, İsmail. b.r. „*The Gypsies In Ottoman Entertainment Culture*.
https://www.academia.edu/35716716/The_Gypsies_In_Ottoman_Entertainment_Culture, 5.

¹⁹ Yüksel, *Buçuk millet*., 66.

²⁰ Yüksel, *Buçuk millet*.,67.

²¹ Ezme, Albeniz. " *Advocacy Planning in Urban Renewal: Sulukule Platform As the First Advocacy Planning Experience of Turkey*." (Master's thesis, University of Cincinnati, 2014), 43.

²² Çiğdem Özcan, " *The Effects of Gentrification on Cultural Identity A case study in İstanbul, Sulukule*" (Master Thesis, Blekinge Institute Of Technology, 2014/2015,) 11.

1.2 Romové za Turecké republiky

Dohoda o výměně obyvatelstva mezi Tureckem a Řeckem, jež byla podepsána v Lausanne roku 1923 pro novou Tureckou republiku, která byla založena nedlouho poté, znamenala také násilné vystěhování ortodoxních Romů z Řecka. Tito Romové pak na území Turecka prošli změnou náboženství, jazyka a své identity. Nicméně, jak ve svém článku *A Brief History of Gypsies in Turkey* (Stručná historie Romů v Turecku) uvádí výzkumník v oboru Romistiky Adrian Marsch, na Romy v raném období republiky bylo oproti jiným minoritám (Arménům či Kurdům) zaměřeno velmi málo výzkumů.²³

V rámci zákona o osídlení, jenž byl v tomto období přijat, však můžeme pozorovat, jaký postoj k Romům zaujali vyšší představitelé. Zákon byl přijat v roce 1926 a zahrnoval ustanovení týkající se usazování nově příchozích příslušníků kočovných kmenů a též ustanovení pro romské obyvatelstvo turecké národnosti. Pátý článek ustanovuje, že Romové turecké národnosti by měli být usazeni ve vhodném regionu a ti cizí mají být ze země vyhoštěni. Význam „vhodného“ regionu nám více přibližuje instrukce, jež byla zaslána Ministerstvem vnitra provincii Mersin. Konkrétně se toto ustanovení týkalo vyměněných 146 Romů, kteří z Mersinu bez úředního povolení uprchli do Izmiru. Avšak v návaznosti na jiný zákon, podle něhož byla osadníkům uložena povinnost neopouštět původní místa, kde se usídlili, byli tito Romové přesídleni zpět do Mersinu.²⁴

Velkou roli při dalším utváření nově vzniklé republiky měl nacionalismus. Ve 30. letech 20. století bylo cílem povzbudit národní hrdost a nastolit národní jednotu. V raném období tak docházelo k asimilačním tendencím, které se ve velké míře dotkly zejména Kurdů, kteří jsou spolu s Romy vnímáni jako minoritní společnost, ačkoli oni sami se s tímto označením neztotožňují.²⁵ Na druhou stranu Romové proti asimilaci nekladli tak velký odpor, a protože se nestavěli ani proti nacionalistickému směřování nově vzniklého státu, pro elity nepředstavovali takový problém. Ve 20. a 30. letech 20. století se avšak i přesto objevily kritické hlasy myslitelů, kteří prosazovali asimilaci nebo vyhnání Romů ze země. Prominentní

---

²³ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 18.

²⁴ Ülker, Erol 'Assimilation of the Muslim communities in the first decade of the Turkish Republic (1923-1934)', *European Journal of Turkish Studies*, <http://www.ejts.org/document822.html>.

²⁵ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 135.

ultranacionalistický spisovatel Nihal Atsız se vyjádřil o „Cikánském problému“ jako o vnitřním zranění, o kterém by se mělo mluvit.

„Turkizace Cikánů a jejich integrace mezi nás [Turky] a zničení čistoty turecké krve by byla vražda.“²⁶

I přesto, že se Romové nebránili podpoře nacionalismu a hlásili se k turectví, byli a doteď jsou vnímáni v negativním světle umocněném vlnou diskriminace a stereotypů, které o nich panují. Ačkoliv nejsou dnes mezi těmi skupinami, které jsou hlavním terčem pro rasistické a ultranacionalistické skupiny v Turecku, jsou společně s Kurdy Romové někdy označováni jako „hanebné rasy.“ Situace dokonce dospěla do takového bodu, kdy několik internetových stránek nabádalo k útoku na Romy a Kurdy.²⁷

---

²⁶ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 138.

²⁷ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 140.

2. Kentsel Dönüşüm - Sulukule

Běžně se obnova měst zaměřuje na úpadek městských částí a cílem tohoto programu je obnovení ekonomické životaschopnosti dané oblasti. Součástí obnovy je ale často „vyklízení“ dotčených oblastí, zejména slumů, což následně vytváří příležitost bydlení pro vyšší vrstvy společnosti a další lukrativní rozvoj. Obnova měst tímto způsobem je ale kritizována pro následné vysídlení a narušení způsobu života obyvatel, kteří jsou často součástí menšinové společnosti. Městská obnova je jedním z předních výzkumných témat v akademickém světě již od svého zrodu v Londýně a na východním pobřeží USA v 50. a 60. letech 20. století po druhé světové válce.²⁸ Pokusy o modernizaci postupem času nabraly na intenzitě, přičemž měly velký dopad na mnoho městských čtvrtí a sehrály důležitou roli v historii a demografii měst po celém světě. Městská obnova a gentrifikace v sobě snoubí ekvivalentní funkce. Proces gentrifikace zahrnuje revitalizaci neprosperujících nebo prázdných oblastí ve velkých městech. Výsledek ale cílí především na vyšší třídy společnosti, které tak postupně nahrazují původní obyvatelstvo. Oba pojmy označují obnovu, která v konečném důsledku přinese ekonomickou prosperitu dané oblasti, vytváří lepší pracovní podmínky a do oblasti přiláká investory. Děje se tak nicméně na úkor lidí, kteří byli původními obyvateli a v rámci revitalizace jakožto nízkopříjmoví jedinci musí čelit vysídlení.

V Turecku je jedním z hlavních cílů *kentsel dönüşüm* (městské obnovy) zlepšení kvality obydlí a zabezpečení budov tak, aby byly co nejlépe vybavené vůči přírodním katastrofám, především před zemětřesením, které je zde časté. Nicméně postupem času získal pojem *kentsel dönüşüm* spíše negativní význam. Velkou roli ve vývoji *kentsel dönüşüm* sehrál zejména Istanbul, který svou rychlou industrializací a neplánovanou urbanizací velmi připomíná New York 60. let 20. století.²⁹ Spolu s rapidním nárůstem městského obyvatelstva v 50. letech 20. století začalo bydlení představovat velký problém. V tomto období došlo na venkově k mechanizaci zemědělství, v důsledku čehož mnoho zdejších lidí přišlo o práci a většina jich z venkova přesídlila do měst. Osadníci si zde začali stavět tzv. *gecekondu*.³⁰ Tyto skromné slumy často stály na pozemcích ve veřejném i soukromém vlastnictví. Avšak v polovině 80. let 20. století vláda přistoupila k neoliberální strategii, což způsobilo prudký pokles mezd a následné prohloubení krize v městském bydlení.

---

²⁸ Ezme, Albeniz. "Advocacy Planning in Urban Renewal: Sulukule Platform As the First Advocacy Planning Experience of Turkey." (Master's thesis, University of Cincinnati, 2014), 19.

²⁹ Ezme, "Advocacy Planning in Urban Renewal," 28.

³⁰ *Gecekondu* – doslova "postaveny přes noc" – slumy, které si stavěli zejména nízko příjmové rodiny, které si při přesunu z venkova do města, nemohli dovolit pronájem bytu.

Postupem času začaly *gecekondu* představovat problém. Istanbul, který v sobě snoubí pestrou a bohatou historií, stál ještě více v centru pozornosti. Do vize udělat z Istanbulu světové město nicméně tyto slumy nezapadaly. V tento moment se stává důležitým prostředníkem *Toplu Konut İdaresi Başkanlığı* (TOKI- Správa hromadného rozvoje bydlení). TOKI je státní organizací, která vznikla již roku 1984. Moc a činnost této organizace nabyla v rámci městské obnovy většího rozsahu po roce 2002, kdy se k moci dostala strana AKP.³¹ V tomto období se vzhledem k nové administrativě pravomoci TOKI výrazně rozrostly a TOKI se tak stalo významným realitním hráčem a hlavním dodavatelem bydlení za tržní ceny v Turecku.³² Jak TOKI uvádí na svých stránkách:

„Projekty TOKI představují „model“ pro místní samosprávy a další aktéry v sektoru bydlení. TOKI nejen transformuje slumy, extrémně intenzivní chudinské osady, oblasti s vysokým rizikem přírodních katastrof (zemětřesení, povodně, sesuv půdy atd.) a historické městské oblasti i městské oblasti, jejichž ekonomická životnost skončila, ale také se snaží zabránit vzniku nových slumů.“³³

Transformace slumů a extrémně chudinských oblastí, jež patří mezi jedny z hlavních aktivit TOKI a jež TOKI vykonává v rámci *kentsel dönüşüm*, je bodem, který je v mnoha případech problematický. Vzhledem k odkazu na chudinské oblasti se úzce váže i k tématu Sulukule, při jehož revitalizaci TOKI též hrála klíčovou roli. Nejen v případě Sulukule, ale v mnohem širším měřítku se stalo *kentsel dönüşüm* předmětem kritiky. Například autor článku: *Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives*, Ozan Karaman uvádí toto:

„I přesto, že jsou aktivity v rámci obnovy prováděny ve jménu modernizace zastavěného prostředí a zlepšení životních podmínek pro chudé, staly se středem zájmu z důvodu přístupu shora dolů přijatého úřady a jejich neochoty umožnit účast občanů na vývoji projektu nespokojenosti a protestu. Společnou nití všech těchto debat jsou způsoby, jakými byla obnova měst využívána jako nástroj vyvlastňování, vyvlastňování obyvatel a jejich vykořenění z jejich sociálních sítí.“³⁴

TOKI není jediným aktérem transformace měst, která takového rozsahu nabyla především i díky dalšímu aktérovi. Turecký parlament v čele se vládnoucí stranou AKP přijal v letech

---

³¹ AKP - *Adalet Kalkınma Partisi* (Strana spravedlnosti a rozvoje) – jedna z hlavních politických stran v Turecku. U moci je od roku 2002.

³² Karaman, "Urban Renewal in Istanbul," 8.

³³ "TOKI > Housing Programs," <https://www.toki.gov.tr/en/housing-programs.html>. [20. 7. 2023]

³⁴ Karaman, "Urban Renewal in Istanbul," 2.

2004 - 2007 několik zákonů, které nově definovaly soudní status metropolitních a okresních obcí a přiznávaly jim práva realizovat „projekty městské transformace“ ve spolupráci s TOKI. Nově přijaté zákony posléze obce opravňovaly například určit oblast, kde bude revitalizace vykonána, vyvlastnit soukromý majetek nebo uskutečnit projekt obnovy v upadajících historických čtvrtích.³⁵ Městská obnova takového rázu je kritizována pro své praktiky. V mnoha případech dochází k vysídlení obyvatel. Problémem je dále nedostatek komunikace s obyvateli vybrané oblasti, kdy není kladen důraz na jejich názor a případné požadavky. Dochází k vyvlastnění majetku, nucenému vystěhování, a tedy k porušení lidských práv.

2.1 Sulukule

Sulukule se nachází v hranicích obce Fatih, která leží poblíž historického centra Istanbulu v Turecku. Sestává ze dvou osad Neslişah a Hatice Sultan, ale již od dob Osmanské říše její obyvatelé nazývají jen Sulukule. Některými romskými historiky je též označován za první romskou osadu v Evropě.³⁶ Sulukulští Romové se podle prvních záznamů historických dat měli na území Byzantské říše objevit na konci 11. století. V tomto období, ale byli pravděpodobně nuceni žít v táborové oblasti mimo městské hradby Edirnekapi v černých stanech.³⁷ Čelili přitom nátlaku ortodoxní církve, která je obviňovala z praktikování magie. Samotní Romové ze Sulukule ale říkají, že na místo dorazili s armádou Mehmeda Fatihovi II. k dobytí Konstantinopole. Na oplátku jim sultán daroval Sulukule. Čtvrť podél městských hradeb Edirnekapi, které nechal ještě v byzantském období postavit císař Theodosius II, byly v roce 1985 zapsány na seznam světového dědictví UNESCO. Roku 1995 bylo díky své historii a poloze místo prohlášeno za chráněnou oblast. Avšak ani tento počín, jak později uvidíme, nebyl překážkou pro fatální zásahy v rámci městské obnovy. Romská čtvrť byla vždy neodmyslitelně spojována s tím, co tvoří romskou kulturu napříč světem, tedy hudbou a tancem, které byly již za Osmanské říše a později i po založení Turecké republiky jedním z hlavních zdrojů obživy Sulukulských Romů. Bylo to však místo, se kterým byla údajně

---

³⁵ Karaman, "Urban Renewal in Istanbul," 10.

³⁶ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 1.

³⁷ Hacer Foggo, "The Sulukule Affair: Roma against Expropriation". Child Protection, č. 4 (2007): 7, 41.

³⁸ Semra Somersan a Süheyla Kırcı-Schroeder, "Resisting Eviction: Sulukule Roma in Search of Right to Space and Place," *Anthropology of East Europe Review* 25 (2007):96-107, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/410>., 100.

spojena i prostituce a drogy. Zpočátku se jednalo spíše o fámy. Nicméně podle některých názorů se Sulukule stalo místem prostituce a prodeje drog.³⁹

Romská komunita si zde zvykla na svůj vlastní způsob života. Struktura Sulukule totiž tvořila důležitou součást každodenního života obyvatel. Například si můžeme představit zdejší rušné ulice. Typickou scénou představovaly ženy sedící na chodnících, jež si povídaly a vykonávaly zde každodenní úkony. Děti si na ulici hrály a muži se povalovali na rozích ulic nebo seděli na židlích často umístěných přímo na ulici. Místní si nicméně uvědomovali skutečnost, že jejich sousedství jim umožňuje žít způsobem, který by mimo hranice Sulukule nebyl tolerován.⁴⁰ Tedy například co se týče každodenního „života na ulici“ a vyhrávání hlasité hudby.

2.1.1 Zábavní domy – začátek konce

Zde se dostáváme k jádru Sulukule, a tedy k tzv. *eğlence evleri* (zábavním domům), které tvořily stěžejní finanční příjem pro místní Romy. V průběhu historie jejich fungování ze Sulukule též vyformovalo jedno z nejslavnějších prosperujících zábavních center ve městě. Hudba, tanec a zábava utvářely podstatu tohoto místa. Obrazy z Osmanského období vyobrazují Romy, kteří v barevném oblečení hrají na hudební nástroje a tančí. Stejně tak si můžeme tento výjev přenést na životní styl Romů v Sulukule před jeho revitalizací.⁴¹ Čtvrť spolu se svými *eğlence evleri* byla za republikánského období vyhledávaným a hojně navštěvovaným místem, jenž bylo známo pro své zábavní účely. Romové své hosty pohostili jídlem a pitím, velmi často šlo o jakýsi rodinný podnik, kdy muži jakožto muzikanti doprovázeli tanečnice, jimiž byly často dcery dané rodiny. Avšak postupem času toto věhlasné místo navštěvovali nejen místní, ale také sem rádi zavítali turisté, aby mohli proniknout do slavného místa noční zábavy.⁴² Mnohdy sem zavítali i velmi známé osobnosti hudební scény té doby, mezi nimiž byl například Zeki Müren či Müzeyyen Senar. A někteří současní umělci jako například Kibariye, Adnan Şenses a Hüsnü Şenlenen patřili mezi ty, kteří v Sulukule vystupovali. Avšak zábavní domy byly v roce 1992 uzavřeny. Jejich uzavření

---

³⁹ Kateri Svec, "Becoming Roma in Sulukule: The Development and Mobilization of the Gypsy and Roma Identities in the Context of the Sulukule Urban Renewal Project in Istanbul, Turkey." (2017), <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33177.11364>, 11.

⁴⁰ Özcan, "The Effects of Gentrification," 8-9.

⁴¹ Ezme, "Advocacy Planning in Urban Renewal," 43.

⁴² Foggo, "The Sulukule Affair," 45.

zasadilo tomuto stále více ekonomicky prosperujícímu místu ránu a bylo jedním z příčin dalšího sledu devastujících událostí.

Již předtím se zábavní domy ocitly pod neustálým dohledem. I policejními orgány upozorňovaly na „mravní degeneraci“ tohoto místa. Tato obvinění byla majiteli domů i účinkujícími ale popírána. Argumenty pro uzavření zábavních domů ze strany Metropolitního magistrátu v Istanbulu měly v roce 1992 velmi podobné znění. Poukazovaly na zábavní domy jako na místa, kde se provozovala prostituce, kterou měli vykonávat nezletilé dívky. V práci *Resisting eviction: Sulukule Roma in search of right to space and place* (Odpor proti vystěhování: Romové ze Sulukule při hledání práva na prostor a místo) autorky Semra Somersan a Süheyla Kırcı-Schroeder popisují, že jim místní ženy sdělily, že v tomto případě by matky tanečnic čekaly venku před místností, kde probíhá představení s kabáty v ruce a těmi by hned po představení svou dceru zakryly a vzaly ji domů, aby tak předešly případným nabídkám od zákazníků.⁴³ Jak později uvidíme, argument, že Sulukule bylo místem pro provozování prostituce, byl použit i o několik let později v případě městské obnovy Sulukule. Jednou z osob, jež také měla mít svůj podíl na zavření třiceti sedmi zábavních domů, byl policejní šéf okresu Yedikule Süleyman Ulusoy, který byl svou terorizací obyvatel Sulukule pověstný. Poté, co se okres dostal pod jeho autoritu, byl zde vykonán tvrdý policejní zásah, při kterém policie zbila místní obyvatele a zničila hudební vybavení muzikantů.⁴⁴

Ekonomická prosperita Sulukule tkvěla ve fungování zábavních domů, které vtiskly Sulukule identitu a pro místní romské obyvatele znamenaly způsob, jak romskou kulturu předávat dál a též zbořit stereotypy, které Sulukulské Romy obklopovaly. Jejich hlavním plusem byl finanční přínos, a tak mělo rozhodnutí ohledně jejich uzavření velmi negativní dopad na majoritní část obyvatel, pro které v podstatě tento rodinný zábavní průmysl představoval stěžejní zdroj obživy. S uzavřením těchto domů přišli o práci a najít si jinou bylo pro ně velmi těžké. Místní obyvatelé se ocitli v začarovaném kruhu. Ekonomika místa přestala existovat a kdysi slavnou romskou čtvrť pohltila chudoba. Dříve zde žilo deset tisíc obyvatel, ale vzhledem k zavření zábavních domů počet obyvatel klesl na tři a půl tisíce.⁴⁵ Celkově v tomto období 90. let 20. století místní samosprávy Sulukule zanedbávaly. Této čtvrti byl odepřen přístup k základním komunálním službám, jako je doprava, hygiena a vzdělání. Sulukule bylo

---

⁴³ Somersan a Kırcı-Schroeder, *Resisting Eviction*, 101.

⁴⁴ Foggo, *The Sulukule Affair*, 41.

⁴⁵ Foggo, *The Sulukule Affair*, 45.

ponecháno svému osudu.⁴⁶ Tento moment v historii Sulukule, ačkoliv si již v minulosti prošlo těžkými časy, byl pomyslným posledním hřebíčkem do rakve.

2.1.2 První vlna demolic

První vlna demolic zasáhla čtvrť v roce 1957, kdy došlo v okrese Fatih k otevření hlavní tepny *Vatan Caddesi*. Byla zničena velká část původní romské čtvrti a následkem toho mnoho obyvatel odešlo nebo přesídlilo do blízkého okolí. Tehdejší turecký premiér Adnan Menderes obyvatelům sousedství slíbil, že jim budou postaveny domy nové, ale v roce 1960 došlo v Turecku k vojenskému převratu a svržení premiéra Menderese. Zničená oblast byla díky pokračujícímu osídlení původními obyvateli, tedy vzhledem k velké romské populaci, začleněna zpět do Sulukule v 60. letech 20. století. Ostatní ze staré osady se přestěhovali do Ahirkapi, Kustepe, Hacı Husrev a dalších romských čtvrtí v Istanbulu. V roce 1969 byla lidmi ze Sulukule vytvořena *Turizm Koruma ve Yaşatma Derneği* (Asociace na ochranu turizmu a živobyť).⁴⁷ Sdružení si kladlo za cíl představit obyvatelům Istanbulu Sulukule a s ním i romskou kulturu. V první řadě chtěli docílit toho, aby byla na stejném pozemku opět postavena původní čtvrť Sulukule. Téhož roku byl v okolí uspořádán Mezinárodní romský festival. Avšak po jeho skončení si přední členové sdružení uvědomili, že vybudovat starou čtvrť by bylo velmi těžké. Přizpůsobili se tedy novému prostoru a spolu s tím sdružení zaniklo. Druhá vlna demolic pak následovala roku 1982.⁴⁸

2.2 Počátky projektu 2005 -2006

„Když se podíváte na staré mapy z devatenáctého století, uvidíte vzory ulic, všechny plány domů vypadají stejně jako nyní (před demolicemi). Jsem zmatený. Co si zaslouží označení „historické“? Jak určují, co je historické? Myslel jsem, že sto let starý dům bude historický. Ale tomu, ve kterém jsem žil, bylo tři sta let. Přesto byl zbořen s tvrzením, že nebyl historický.“⁴⁹

---

⁴⁶ Çiğdem Özcan, "The Effects of Gentrification on Cultural Identity

A case study in Istanbul, Sulukule" (Master Thesis, Blekinge Institute Of Technology, 2014/2015,) 12.

⁴⁷ Ezme Albeniz. "Advocacy Planning in Urban Renewal: Sulukule Platform As the First Advocacy Planning Experience of Turkey." (Master's thesis, University of Cincinnati, 2014,) 45.

⁴⁸ Ezme, "Advocacy Planning in Urban Renewal," 45.

⁴⁹ Kevin Robins, "How Tell What Remains: Sulukule Nevermore." *Cultural Politics* 7, č.1 (2011): 5–40.

<https://doi.org/10.2752/175174311X12861940861662>., 23-4.

Sulukule se nyní coby místo uprostřed historického a turistického centra nacházelo ve stále složitější pozici. I přesto, že již v minulosti byly v této čtvrti provedeny početné obnovy, které v podstatě zasáhly celé Turecko od počátku osmdesátých let, nyní mělo přijít něco, s čím pravděpodobně nikdo nepočítal. Vzhledem ke stavu v jakém se místo nacházelo, bylo jen otázkou času, kdy místní úřady vymyslí způsob, jak z tohoto ekonomicky již neprosperujícího místa, vytvoří atraktivní a lukrativní prostor. Na podzim roku 2005 starosta obce Fatih Mustafa Demir navrhl čtvrť Sulukule jako první oblast na projekt obnovy. Oficiálním důvodem pro její zvolení bylo, že se jedná o nejchudší čtvrť v daném okrese.⁵⁰ V tomto roce zde žilo přibližně pět tisíc obyvatel a tři tisíce pět set z nich byli Romové.⁵¹

Cestu, jež zjednodušila celý proces budoucího projektu na městskou obnovu s ničivým dopadem, otevřelo přijetí zákona 5366 v roce 2005. Tento zákon s oficiálním názvem: *"Yıpranan tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması hakkında kanun"* (Zákon o restaurování a ochraně opotřebovaných historických a kulturních nemovitostí a jejich uchování a užívání) si klade za cíl chránit a v případě potřeby znovu vybudovat a zrenovovat okresy, které mají kulturní nebo turistický potenciál. Dále chce zajistit včasné opatření před možným zřícením budovy následkem přírodních katastrof. V podstatě ale zákon „odstraňuje“ okresy mimo konvenční plánovací rámec a podporuje zásahy v celé oblasti.⁵² Na základě zákona byl návrh projektu na městskou obnovu Sulukule v roce 2005 vytvořen s vizí zastavení sociálního a fyzického úpadku čtvrti v důsledku čehož mělo být ochráněno historické dědictví. Oblast projektu zahrnovala 12 bloků a 388 pozemků (91:496 m²) v Sulukule.⁵³ Dále přepracování tří hlavních tříd, deseti ulic a 22 historických památek. V praxi to však znamenalo, že chce magistrát oblast „vyčistit“ od zchátralých budov a vybudovat zde zcela nové kondominium v osmanském stylu⁵⁴ s kulturním centrem, základní školou, hotely a obchody. Obnova však především předznamenala demolice minimálně 571 převážně romských domů s tím, že bude přestěhováno minimálně 571 romských rodin, většinou rodin se čtyřmi a více dětmi.

---

⁵⁰ A.Kocabas a M.S. Gibson, *"Planned Gentrification in Istanbul: The Sulukule Renewal Area 2005-2010,"* International Journal of Sustainable Development and Planning 6, č. 4 (2011): 420–46. <https://doi.org/10.2495/SDP-V6-N4-420-446>, 432.

⁵¹ Kocabas a Gibson, *"Planned Gentrification in Istanbul,"* 432.

⁵² Robins, *"How Tell What Remains,"* 19.

⁵³ Hülya Demir a Ahmet Yilmaz, *"Measurement of Urban Transformation Project Success Using the Analytic Hierarchy Process: Sulukule and Tepeüstü-Ayazma Case Studies, Istanbul"*. Journal of Urban Planning and Development 138, č. 2 (2012): 173–82. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)UP.1943-5444.0000110](https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000110), 176.

⁵⁴ Sinan Gökçen, *"Requiem for Sulukule."* Roma Rights Quarterly 1, (2009): 49-50.

Takto vytvořený návrh byl posléze v lednu roku 2006 schválen Istanbulskou metropolitní obcí a v dubnu Radou ministrů ústřední vlády. Následně 13. července téhož roku podepsaly Istanbulský metropolitní magistrát, magistrát Fatih a Správa rozvoje bydlení Turecka (TOKI),⁵⁵ jež zde hrála úlohu v rámci zajištění přesídlení místních obyvatel, dohodu o spolupráci. Oficiální vyjádření k projektu, který představuje revitalizaci jako nutnost, se po dobu projektu nacházelo na oficiálních webových stránkách obce Fatih. Bohužel dnes toto vyjádření již na jejich stránkách není k dohledání, budu jej tedy citovat z článku *An Urban Social Movement Challenging Urban Regeneration: The Case of Sulukule, Istanbul*:

„Čtvrti Neslişah a Hatice Sultan byly svědky městského úpadku a proměnily se v chudinské čtvrti v centru Istanbulu. Tyto čtvrti byly nejen fyzicky zničeny, ale staly se také domovem pro sociálně-ekonomické problémy.“⁵⁶

2.2.1 projekt a dopad na místní obyvatele

Paradoxně samotní obyvatelé čtvrti Sulukule, kterých se tento projekt v důsledku dotkl nejvíce, byli již od počátku projektu zcela vynecháni. Ačkoli obec tvrdila, že jsou místní obyvatelé jeho součástí. V září 2007 provedla platforma Sulukule průzkum týkající se účasti na projektu. Z průzkumu vyplývá, že pouze 7,5 % místních obyvatel bylo dotázáno a 56% uvedlo, že je magistrát nekontaktoval.⁵⁷ Dalším příkladem toho, že obyvatelé nebyli součástí projektu tak, jak tvrdil magistrát, je to, že od samého počátku projektu s nimi nebyly konzultovány žádné detaily a do poslední chvíle jim nikdo neoznámil, že se v jejich čtvrti budou provádět demolice. V říjnu 2006 bylo vydáno rozhodnutí o naléhavém vyvlastnění, které mělo vstoupit v platnost po vytištění v Úředním věstníku a zároveň s tím se podle německého novináře, který v tu dobu žil v Istanbulu takto Sulukulští Romové dozvěděli o demolici svých domovů, a to tři měsíce před jejím uskutečněním.⁵⁸ Pravděpodobně byl obyvatelům ale zaslán dopis, v němž bylo pouze uvedeno, že jejich čtvrť bude zbourána a přestavěna, aby poskytovala kvalitnější bydlení.⁵⁹ Aktivistka Hacer Foggo však ve svém

---

⁵⁵ TOKI (*Toplu Konut İdaresi Başkanlığı*) – Správa rozvoje bydlení Turecka je vládní organizace, založená roku 1948. Působí do značné míry na způsob soukromého developera a nyní formuje turecký realitní sektor prostřednictvím rozsáhlých zdrojů a právních pravomocí, které získal v posledních letech. V letech od 2003 do roku 2009 TOKÍ postavil 340 000 bytů po celém Turecku a také se intenzivně zapojil do větších projektů výstavby kancelářských bloků, nákupních center, nemocnic, mešit a také nového stadionu pro fotbalový klub Galatasaray – Robins, "How Tell What Remains," 37.

⁵⁶ Ülke E. Uysal, "An Urban Social Movement Challenging Urban Regeneration: The Case of Sulukule, Istanbul," *Cities* 29, č. 1 (2012): 12–22. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.06.004>, 15.

⁵⁷ Foggo, "The Sulukule Affair," 44.

⁵⁸ Somersan a Kirca-Schroeder, "Resisting Eviction," 98.

⁵⁹ Kocabas a Gibson, "Planned Gentrification in Istanbul," 435.

článku: *The Sulukule Affair: Roma againts Expropriation* uvádí, že obyvatelé Sulukule poprvé slyšeli o projektu renovace podpořené sloganem "People First" 28. června 2006, kdy obec Fatih pozvala místní obyvatele, aby je o těchto plánech informovala. A poté, co se romští obyvatelé o záměrech projektu dozvěděli, sešli se a učinili prohlášení před tiskem. Společné prohlášení Romů, které tlumočil ředitel *Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği* (Sdružení pro rozvoj a spolupráci romské kultury Sulukule) Şükrü Pündük znělo následovně:

„V důsledku tohoto projektu budeme muset opustit místa, ve kterých jsme žili po staletí. Pokud magistrát opravdu chce zachovat Sulukule jako historické místo, můžeme nám nabídnout finanční a technickou pomoc při renovaci a opravě našich domů. Přejeme si, aby Sulukule oživil a stalo se pozitivním prvkem kulturního a zábavního života Istanbulu; abychom mohli vytvářet pracovní příležitosti pro mladé – starší - ženy - muže, prostě pro všechny“⁶⁰

Toto prohlášení je velmi důležité, jako důkaz toho, že Romové byli ochotní spolupracovat na záchraně a obnově svých domovů. Lidé, kteří zde bydleli, si byli vědomi, v jakém stavu se jejich čtvrť nachází, avšak jejich výzva k debatě a případné pomoci od obce nebyla vyslyšena ani brána v potaz. Následně o dva týdny později byla podepsána již výše zmíněná dohoda mezi třemi hlavními aktéry, tedy Istanbulskou metropolitní obcí, obcí Fatih a TOKI. I přesto, že na ceremonii nebyli pozváni, mezi přisedícími seděli ředitel romské organizace Şükrü Pündük a čtyři jeho kolegové. Po ceremonii Şükrü Pündük spolu s kolegy učinil tiskové prohlášení a uvedl, že se nikdo neptal na jejich názor a protokol byl podepsán bez jejich souhlasu.⁶¹ Ať se obyvatelé Sulukule dozvěděli o chystaném projektu jakkoliv, bylo už pozdě. Vzhledem k velkému rozsahu renovací, které zahrnovaly demolice domů, byli místní obyvatelé vynecháni. Nebyl zde prostor pro vytvoření diskuse mezi magistrátem a obyvateli.

---

⁶⁰ Foggo, "The Sulukule Affair," 42-3.

⁶¹ Foggo, "The Sulukule Affair," 43

2.2.2 Možnosti pro obyvatele Sulukule

Nabízí se otázka, jaké alternativy bydlení byly obyvatelům Sulukule prezentovány. Jedním z hlavních problémů v rámci projektu revitalizace bylo zbourání domovů místních obyvatel. Magistrát sice poskytl návrhy na řešení, zejména pak ve spolupráci s TOKI, jež obyvatelům poskytly možnost náhradního bydlení, ale ani tyto alternativy nebyly v souladu s podmínkami, ve kterých se místní nacházely. Obyvatelé Sulukule měli v podstatě dvě možnosti. Těm, kteří zde vlastnili nemovitost, bylo nabídnuto, že si budou moci koupit nové bydlení, tedy luxusní domy v osmanském stylu, které jsou součástí plánu městské obnovy, ale pokud si tuto variantu nemohou dovolit, další možností je, že majitelé mohou tyto své nemovitosti prodat obci nebo třetí osobě. Ovšem vzhledem k velké chudobě, které byla nedílnou součástí čtvrti, si jen malé procento rodin mohlo dovolit první nabízenou variantu. Navíc v říjnu 2006 bylo radou ministrů odhlasováno využití zákona o naléhavém vyvlastnění, které mělo vstoupit v platnost po vytištění v Úředním věstníku. Nutno podotknout, že využití tohoto zákonného opatření by mělo být uplatněno ve velmi zvláštních případech, jako jsou například války. Zprávy o vystěhování a existenci vyvlastňovacího příkazu, i když ho magistrát ještě neuvedl v platnost, byly přirozeně něčím, čeho se obyvatelé velmi obávali a vyvolalo to mezi nimi zmatek. Následně tak většina z nich prodala práva na svůj majetek. Umístění budov na realitní trh ale snížil jejich hodnotu. Ze strany obce se jednalo o vlnu nátlaku a nástroj hrozby proti obyvatelům, kteří se bránili nucené evakuaci ze svého bydliště.

62

Shrneme-li situaci obyvatel pomocí výzkumu, jež provedla platforma Sulukule – 54 % obyvatel, kteří zde vlastnili nemovitost, bylo obcí Fatih řečeno, že pokud nepřistoupí na nabízenou dohodu, tedy variantu, že si koupí nově postavené domy, bude jejich stávající dům, který vlastní, zabaven státem. Dále podle stejného průzkumu své domy prodalo 20 % tradičních vlastníků, ale všichni se dohodli se třetími stranami nikoliv tedy s obcí. A v neposlední řadě 62 % majitelů domů zvažovalo možnost prodat svůj majetek obci, ale ani si nechtěli nebo z finančních důvodů nemohli posléze pronajmout kondominium, které má být v rámci projektu realizováno, a které bylo také velmi vzdálené jejich stylu života. Tento výzkum také dále odkazuje na to, že čtvrtina příjmů místních obyvatel je nižší než 300 TL tedy přibližně kolem 150 EU a polovina z nich vydělává méně než 500 TL měsíčně, přibližně kolem 300 EU. Přičemž, když vezmeme v úvahu, že ceny za nájem v blízkosti Sulukule

---

⁶² Foggo, *"The Sulukule Affair,"* 44.

začínaly na částce 600 TL (300 EU) a byly potřebné i další výdaje, bylo tedy velmi složité si najít náhradní bydlení.⁶³

Další nabízenou možností ze strany obce Fatih zejména pro dané obyvatele čtvrti, kteří si v Sulukule domy jen pronajímali, bylo, že si mohou koupit levnější byty ve státním komplexu sociálního bydlení ve čtvrti Taşoluk nacházející se na okraji Istanbulu, tedy od Sulukule vzdálené přibližně 40 km. Příležitost přestěhování se do Taşoluku s úvěrovými smlouvami na 180 měsíců byla nabídnuta 434 nájemníkům a 571 vlastníkům ze Sulukule. Avšak ani tato nabídka nebyla zejména pro romské nájemníky vhodným řešením, jelikož byla v tu dobu tato nově se rozvíjející oblast odříznuta od centrální části Istanbulu, a to bylo jedno z hlavních úskalí této varianty, protože většina pracovala poblíž Sulukule a přestěhování do jiné čtvrti pro ně ve většině případů znamenalo ztrátu zaměstnání. Nemohli si dovolit každý den dojíždět do své dosavadní práce a tím pádem si ani nemohli dovolit zde platit měsíční nájem. Tuto čtvrt' obyvatelům zajišťovala TOKI a v konečném důsledku se jednalo o velmi nevýhodnou a nehostinnou čtvrt', jež skýtala nejen omezený přístup k zaměstnání, ale také například k elektřině nebo vodě. Neméně důležitým úhlem pohledu je ale také to, jaký sociální dopad toto bydlení mělo na Romy, kteří uzavřeli nájemní smlouvy a přestěhovali se do Taşoluku. Toto bydlení znamenalo mnohá omezení a zásah do jejich životního stylu, na který byli ze Sulukule zvyklí. Bydlení v Taşoluku znamenalo vysoké budovy, ale rodiny byly celý život zvyklé na domy v Sulukule, které měly jen pár pater. Hlasitá hudba a zábava, jež je součástí životního stylu Romů, též nebyla v této nové čtvrti dobře přijata a do značné míry pro ně tedy nové prostředí znamenalo mnohá omezení. Ukázalo se, že Romové čelili diskriminaci ze strany svých nových ne-romských sousedů, kteří od obce Fatih a TOKI požadovali, aby byli Sulukulští Romové přemístěni mimo jejich čtvrt'.⁶⁴

To vše časem vedlo k tomu, že ani tato varianta nedokázala zabezpečit vhodné prostředí pro nové živobytí, a proto se většina Romů se z Taşoluku přesunula a našla si byty opět poblíž Sulukule. Do září 2009 se do Sulukule vrátilo 215 rodin.⁶⁵ Obec Fatih od samého začátku prezentovala obnovu jako projekt, který je zaměřený na zlepšení životní úrovně místních obyvatel, ale jak se brzy ukázalo, realita byla odlišná. Obyvatelé mohli buď prodat svůj majetek a stěhovat se do nových luxusních bytů, které si ve své finanční situaci nemohli

---

⁶³ Foggo, *"The Sulukule Affair,"* 44.

⁶⁴ Foggo, *"The Sulukule Affair,"* 45.

⁶⁵ Uysal, *"An Urban Social Movement,"* 17.

dovolit, nebo uzavřít úvěrové smlouvy, které též značně přesahovaly jejich příjmy. Přední Romský aktivista ze Sulukule Şükrü Pündük se k této svazující situaci vyjádřil takto:

„Jak budou mít lidé, kteří nemohou platit nájem 60 tureckých lir (kolem 30 EU), prostředky na zaplacení 275–475 tureckých lir (132– 246 EU) měsíčně za tento úvěrový dluh? Oni [Obec Fatih] vyhazují lidi jako odpadky, aby přežili svými vlastními prostředky. Taşoluk je jako segregiční tábor. Je to poslední krok asimilační politiky uplatňované na Romy.“⁶⁶

Rok 2007 znamenal pro Sulukule další krůček k plánovaným demolicím jejich domovů. V další fázi na začátku listopadu 2007 poté, co byl projekt Sulukule schválen radou pro renovaci měst, byl zaslán městské radě Fatih. V prosinci se následně konalo zasedání městské rady Fatih, na kterém se diskutoval projekt. Poslanec Republikánské lidové strany (CHP) Can Özyedierler zde hovořil o kolapsu zábavního sektoru v Sulukule a prohlásil, že navrhovaný projekt městské renovace by měl být takový, aby přinesl obyvatelům čtvrti opět pracovními příležitostmi. V odpovědi poslanec Strany spravedlnosti a rozvoje (AKP) M. Köksal Özer uvedl následující:

„Se zábavním sektorem [...], to místo nemá nic společného se zábavou. Třináctileté, 14leté a 15leté dívky jsou nuceny do prostituce. Žádná normální zábava tam není. Tito lidé mají takové sklony od narození. Víím, že s hudbou začínají už na základní škole, protože jsem mezi nimi vyrůstal. Místo, kterému říkáme Sulukule, je však jiné, je to semeniště prostituce. Je to špatná tvář zábavního sektoru. Musíme to místo změnit. Samozřejmě musíme podporovat udržování kultury těchto lidí a nechat je rozvíjet ji. Potřebujeme však tyto lidi zachránit před životním prostředím a za to bych chtěl poděkovat těm, kteří projekt vypracovali.“⁶⁷

Ještě předtím 21. února 2007 došlo k velmi zářející situaci, která jen potvrdila, že blaho obyvatel v rámci projektu nebude tím prvořadým. Dům rodiny Güldürových, který stál na ulici Sulukule, byl zbořen, aniž by byly přerušeny dodávky elektřiny a vody. Ještě více zářející je ale fakt, že k tomu došlo v době, kdy se rodina nacházela v tureckém hlavním městě a neměla tedy žádné ponětí, že právě jejich dům se stal objektem pro demolicí. Obec Fatih se od incidentu distancovala s tím, že demolice proběhla bez jejich vědomí a rodině se

---

⁶⁶ Foggo, "The Sulukule Affair," 45.

⁶⁷ Foggo, "The Sulukule Affair," 43.

omluvila. Podobný incident se však opakoval i v roce 2008. Alternativní deník Bianet ve svém článku "*Sulukule'de 7 Ev Yıkıldı Romanlar Sokakta*" (V Sulukule zničili 7 domů Romové jsou na ulici) z 13. března 2008 informoval o případu 65 letého pana Ibrahima, kterému demoliční týmy i tentokrát „omylem“ zbouraly jeho kavárnu, která zde do té doby stála 42 let. "*Zatímco bourali sousední dům, zbourali i toto místo. Odešli s tím, že to opraví. Čekám na svá vnoučata. Studovali na vysokých úřadech. Vědí, kde si stěžovat.*" V článku je také blíže popsána situace, kdy má být někdo dům zbourán. V tomto případě se na těchto domech, například na jeho dveřích ocitne znak „X“ a „Y.“ Aktivista Hacer Foggo zde dále cituje oznámení, které bylo v tomto případě majitelům nemovitostí zasláno: "*Evakuujte svůj dům i s jeho nájemcem do 31. března. Vypněte elektřinu a vodu. Přineste mi klíč. Pokud tak neučiníte, ztrácíte právo na koupi domu z projektu.*"⁶⁸

V období od roku 2007-2008 probíhaly rozsáhlé demolice a v Sulukule bylo zbouráno na 35 domů.⁶⁹ V roce 2007 mělo Sulukule opustit 280 - 320 obyvatel, 104 nemovitostí bylo prodáno třetím stranám (1/5 z celkového počtu nemovitostí) a pouze 8 romských vlastníků se dohodlo přímo s magistrátem, ale 4 z nich chtěli poté obchod zrušit.⁷⁰

2.3 Platforma Sulukule

Již od počátků projektu městské obnovy Sulukule se začalo kolem místních Romů formovat okolí, které jim chtělo pomoc a začalo usilovat o boj za jejich práva, stali se jejich hlasem, který měl být vyslyšen nejen veřejností, ale zejména na těch nejvyšších místech, a tak vznikl v roce 2005 projekt *Sulukule Platform* (Platforma Sulukule)⁷¹ skupina, která se shromáždila kolem místních obyvatel. Bránila jejich práva a od začátku hledala způsoby, jak zabránit procesu obnovy. Projekt byl iniciován a založen skupinou nezávislých aktivistů, akademiků, studentů vysokých škol, nevládních organizací a dobrovolníků. Součástí byli například dobrovolníci z oboru architektury, plánování, či sociologie. Skupina se postupně rozrůstala a díky rozmanitosti svých oborů mohl každý vypomoci v potřebné sféře. Všichni společně stáli

---

⁶⁸ Emine Özcan, "Sulukule'de 7 Ev Yıkıldı, Romanlar Sokakta," *Bianet.org*, 13. březen 2008, <https://bianet.org/bianet/azinliklar/105565-sulukule-de-7-ev-yikildi-romanlar-sokakta>. [20. 7. 2023]

⁶⁹ Foggo, "*The Sulukule Affair*," 43.

⁷⁰ Oui, "Chronology of Sulukule," *Observatoire Urban d'Istanbul, Hypotheses*, 28. březen 2008, <https://oui.hypotheses.org/238>

⁷¹ *Sulukule Platform* (Platforma Sulukule); občanská iniciativa složená z aktivistů za lidská práva, některých romských obyvatel okresu a znepokojených občanů z nejrůznějších prostředí, jako jsou akademici a zástupci komor. Foggo, "*The Sulukule Affair*," 41.

na straně Romů a chtěli zabránit tomu, aby tato obnova pro obyvatele neměla zničující dopad. Zároveň si kladli za cíl dostat tento případ a celkové povědomí o problému Sulukule mezi širokou veřejností a na místa, kde by se jim mohla dostat potřebné pomoci. Členové Platformy Sulukule v té době také založili vlastní stránku s názvem "*Sulukule Günlüğü*" (Deník Sulukule), která je stále dostupná. Nicméně poslední příspěvek je z 30. září 2013.⁷² První příspěvek byl na stránku přidán 11. října 2007. Pomocí příspěvků je zde reportováno o aktuální situaci v Sulukule, nacházejí se zde různé odkazy na dokumenty, které o Sulukule vznikly. Dále zde najdeme informace o akcích, které se konaly za účelem upozornit na to, co se v Sulukule děje a také šířit povědomí o romské kultuře. Jedna z takových akcí byla uskutečněna 1. května roku 2007 tedy přesně čtyřicet dní před zahájením demoličních prací vyhlášených obcí s názvem "*40 Gün 40 Gece Sulukule*" (40 dní 40 nocí Sulukule) cílem akce bylo šířit povědomí o životním stylu romské komunity v Sulukule a vyvrátit stereotypy, které kolem ní panují. I díky tomuto programu byla mobilizována síť dalších nevládních organizací, které se též snažili o zastavení plánované gentrifikace. Na festivalu se konaly se různé workshopy, koncerty a promítaly se různé filmy romského režiséra Tony Gatlifa například *Laçho Drom*,⁷³ který sám později Sulukule i navštívil. Dále se zde vybíraly peníze a sbíraly podpisy na petici, která požadovala zrušení městské obnovy a zejména zastavení demolic domů. Petici proti schválenému plánu obnovy podepsalo 167 akademiků a 448 příznivců. Spolu s touto peticí se posléze obrátili na Magistrát ve snaze, aby byl zvýšen počet památkově chráněných budov v Sulukule do té míry, aby se musel plán obnovy přehodnotit, což se částečně povedlo a demolice několika budov se zastavila.

Ovšem nastaly i případy, kdy se památkově chráněné budovy nezákonně zbouraly. O projekt se začalo zajímat i UNESCO a zejména ničení chráněných budov vyvolalo silnou kritiku ze strany Komise světového dědictví UNESCO, která ve svém vyjádření v polovině roku 2008 a 2009 odsoudila toto „zničení hmotných a nehmotných kulturních atributů a rozptýlení komunit prostřednictvím programu plánované gentrifikace ze strany místních úřadů.“⁷⁴ O konání vůbec první akce z iniciativy Platformy Sulukule spolu s místními obyvateli, umělci, akademiky a dobrovolníky informoval Bianet ve svém článku *Yok Edilmesin Diye 40 Gün 40*

---

⁷² "*40gun40gece*," *Sulukule Günlüğü* " 2007, <http://40gun40gece-sulukule.blogspot.com/2007/11/sulukule-gunlugu.html>. [20. 7. 2023]

⁷³ "*40gun40gece*," *Sulukule Günlüğü*, " 2007, <http://40gun40gece-sulukule.blogspot.com/2007/11/sulukule-gunlugu.html>.

⁷⁴ A.Kocabas a M.S. Gibson, "*Planned Gentrification in Istanbul: The Sulukule Renewal Area 2005-2010*," *International Journal of Sustainable Development and Planning* 6, č. 4 (2011): 420–46. <https://doi.org/10.2495/SDP-V6-N4-420-446>, 432.

Gece Sulukule (Sulukule 40 dní a 40 nocí, aby nebylo zničeno). Článek dále informoval o tom, co se v Sulukule vlastně děje a za jakým účelem byla tato akce zosnována. Avšak s postupem času se i přes veškeré snahy nevládních organizací a aktivistů projekt začínal naplňovat ve svém plném rozsahu, případ Sulukule vyvolal zájem nejen u istanbulske inteligence, ale především v otázce porušení lidských práv Romů si získal také pozornost Evropského centra pro práva Romů.⁷⁵ V roce 2006 nebo byl 14. září byl zaslán dopis vyjadřující nesouhlas s tímto procesem, kabinetu tehdejšího premiéra Recepta Tayyipa Erdoğana s podpisem Evropského centra Romů, organizace pro lidská práva "Asociace helsinských občanů a také různých sdružení působících v Turecku.⁷⁶ Recep Tayyip Erdoğan tedy v tuto dobu premiér se, ale již dříve o Sulukule vyjádřil jako o bláznivém sousedství, které se musí přeměnit na moderní turistickou čtvrť.⁷⁷

Platforma Sulukule též nezháhala a v roce 2007 bylo jejím prostřednictvím zahájeno pět soudních procesů a podáno několik peticí k tureckým soudům. Avšak v lednu 2008 Komise pro lidská práva tureckého Velkého národního shromáždění došla k závěru, že pro porušení lidských práv a ničení romské kultury, nenašla žádné důkazy. Velmi důležitým bodem bylo v tomto období i projednávání projektu v Evropském parlamentu v Bruselu, které se účastnil také předseda magistrátu Fatih Mustafa Demir a aktivistka Hacer Foggo.⁷⁸

Organizace pro lidská práva nucená vystěhování definuje takto: „*trvalé nebo dočasné vystěhování jednotlivců, rodin nebo společenství proti jejich vůli z jejich domovů nebo pozemků, které obývají, bez poskytnutí vhodných forem právní nebo jiné ochrany a přístupu k nim.*“⁷⁹ Jedná se tedy o postup, který se s lidskými právy neslučuje. V Sulukule došlo ještě před plným zahájením projektu k momentu, kdy bylo obyvatelům pohroženo vyvlastněním majetku a nuceným vystěhováním, začali prodávat své domy.⁸⁰ Se zahájením projektu a jemu postupu docházelo k rozsáhlým demolicím. Obyvatelé neměli kam jít a ocitli se doslova na

---

⁷⁵ Semra Somersan a Süheyla Kırcı-Schroeder, "Resisting Eviction: Sulukule Roma in Search of Right to Space and Place," *Anthropology of East Europe Review* 25, č. 2 (2007):96-107, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/410>., 104.

⁷⁶ Oui, "Chronology of Sulukule,"

⁷⁷ Ülke E. Uysal, "An Urban Social Movement Challenging Urban Regeneration: The Case of Sulukule, Istanbul," *Cities* 29, č. 1 (2012): 12–22. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.06.004>., 18.

⁷⁸ Ezme, Albeniz. "Advocacy Planning in Urban Renewal: Sulukule Platform As the First Advocacy Planning Experience of Turkey." (Master's thesis, University of Cincinnati, 2014.) http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ucin1393235453, 57

⁷⁹ Ebru Uzpeder, Ezgi Taboğlu a Sezin Öney, *We Are Here!: Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey* (İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları, 2008), 64.

⁸⁰ Mehmet M. Cin a Yakup Egercioğlu, "A Critical Analysis of Urban Regeneration Projects in Turkey: Displacement of Romani Settlement Case". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 216, (2016): 269–78, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.12.037>., 276.

ulici. I přes zintenzivnění demoličních zásahů, ale byli tací, kteří svůj domov nechtěli opustit napříč tomu, že to pro ně znamenalo v podstatě přežívat v úplně nebo částečně zničených budovách. Policie byla oprávněna tyto „okupanty“ vykázat. Ferdi Celeb byl jedním z těch, kteří se v této situaci v květnu 2009 nacházeli: „*Velké poděkování magistrátu,*“ říká Celep, jež je nezaměstnaný. „*Díky nim budu spát na ulici se svou ženou mým novorozeným dítětem a čtyřletým dítětem. Nemáme kam jít.*“⁸¹ Podobné případy jsou další ukázkou porušení práv. Paragraf 16 uvádí:

*„Vystěhování by nemělo vést k tomu, že se jednotlivci stanou bezdomovci nebo zranitelní vůči porušování jiných lidských práv. Pokud postižení nejsou schopni se sami o sebe postarat, musí smluvní strana přijmout veškerá vhodná opatření v maximální výši svých dostupných zdrojů, aby zajistila, že bude k dispozici adekvátní náhradní bydlení, přesídlení nebo přístup k produktivní půdě, podle okolností.“*⁸²

2.4 Sulukule 2008 – 2010

Rok 2008 se nesl v podobě závěrů ohledně projektu z různých stran. Například ještě v roce 2007 byl Evropským centrem pro práva Romů Helsinským občanským shromážděním a Edirnské sdružení pro výzkum romské kultury a solidarity iniciován soudní proces s cílem zrušit probíhající obnovu v Sulukule. Stížnost byla podána 31. července 2007 k Istanbulskému právnímu soudu ze strany Sulukulských obyvatel, jež byli zastoupení advokátkou Hilal Küey ve spolupráci s Evropským centrem pro práva Romů.⁸³ Toto nebyl jediný soudní spor, který byl iniciován. Dále byly tři samostatné žaloby Komorou urbanistů, Sdružením pro rozvoj romské kultury a solidarity a komorou architektů, které též poukazovaly na porušování práv. Porušení práva se týkalo rozhodnutí Regionální rady pro ochranu přírody o tom, že Sulukule stojí na chráněném území a byla výstavbou v této oblasti byla porušena vlastnická práva a bylo tedy požadováno zrušení projektu. Všechny tři žaloby byly jednomyslně přijaty a projekt byl zrušen. Avšak i přes rozhodnutí soudu samotný projekt

---

⁸¹ Uysal, "An Urban Social Movement," 17.

⁸² Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 65.

⁸³ Mezi žalobci ze strany obyvatel Sulukule byl mimo jiné i Şükrü Pündük (ředitel Sdružení pro rozvoj a spolupráci v oblasti romské kultury Sulukule) a také Mehmet Asım Hallaç, který reagoval na dění v Sulukule v člancích, jež psal turecký deník Bianet. V stížnosti dále obyvatelé obviňují obec Fatih, která projekt realizuje, a ministerstvo kultury a cestovního ruchu, které jeho realizaci schválilo, z porušování vnitrostátních a mezinárodních zákonů, včetně turecké ústavy. Foggo, "The Sulukule Affair," 46-7.

zrušen nebyl a stále pokračoval.⁸⁴ Jak napovídá titulek článku '*İlk kez hükümette dava açacağız*' (Poprvé budeme žalovat vládu) byl tento výsledek neuspokojivý.

*„Je ničení lidských životů v souladu s kentsel dönüşüm ? Rozhodně jsme nebyli proti kentsel dönüşüm nebyli, ale změnilo se to v ziskovou transformaci. Někteří naši přátelé se proto chystají žalovat magistrát Fatihu a Správu bytového rozvoje tureckého ministerstva. Poprvé v naší historii budeme žalovat vládu o odškodnění.“*⁸⁵

Podstatným závěrem pro Sulukule byla návštěva komise UNESCO 10. 5. 2008.⁸⁶ Téměř o dva měsíce později 6. července byla zpráva z návštěvy reportována. V této zprávě je kritizován zákon 5366 pro jeho legalizaci demolic. Městská regenerace je viděna jako něco, co ohrožuje jednotu a originalitu tohoto regionu vzhledem k tomu, že vede k radikálním změnám v městské struktuře a narušuje tradiční uspořádání romských domů, které nahrazuje vysokými budovami. V této zprávě se dále doporučuje zavést rovnováhu mezi památkovou péčí sociálními potřebami a identitou místních komunit.⁸⁷ Zpráva ze strany Komise vyvolala případné naděje, že by mohla být nastolena rovnováha i titulek k článku v deníku *Hürriyet Sulukule projesi gözden geçirilecek* (Projekt Sulukule bude přezkoumán) naznačuje v projektu potencionální pozitivní změnu. Je zde uvedeno, že v souladu s doporučeními se starosta istanbulské metropolitní obce Kadir Topbaş vyjádřil, že se stavby, které se v Sulukule budou stavět, přezkoumají. Avšak při příležitosti tiskové konferenci projevil zcela odlišný názor. Na dotaz od novinářů o neschválení obnovy Sulukule ze strany Komise UNESCO, ale odpověděl, že ve zprávě vidí, že by práce měli pokračovat a v tomto ohledu tedy nepanují žádné obavy.⁸⁸ Zprávu o Sulukule připravili i učenci univerzity London College. V tuto dobu bylo mnoho skupin a organizací, které upozorňovali na situaci v Sulukule a začal se již i ve veřejném prostoru místo městské obnovy používat výraz „gentrifikace“. Přesto však v průběhu let 2008 - 2009 docházelo k stále intenzivnějším demolicím a nucenému odchodu romských rodin ze Sulukule. V květnu byla vydána i zpráva Platformy Sulukule s názvem *Report on the impact of Sulukule Urban Renewal Project* (Zpráva o dopadu projektu městské obnovy na Sulukule)

---

⁸⁴ "İlk kez hükümette dava açacağız," *Cumhuriyet*, 24. září 2012. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilk-kez-hukumete-dava-acacagiz-372018>. [20. 7. 2023]

⁸⁵ *Cumhuriyet*, "İlk kez."

⁸⁶ Uysal, "An Urban Social Movement," 20.

⁸⁷ Uysal, "An Urban Social Movement," 16.

⁸⁸ "Sulukule projesi gözden geçirilecek," *Hürriyet*, 8. červenec 2008. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-projesi-gozden-gecirilecek-9389280>. [20. 7. 2023]

Celkový závěr je takový, že projekt skončil procesem vysídlení obyvatel (vlastníků i nájemníků) z jejich sousedství s bezprostředním škodlivým dopadem na jejich sociální sítě a na jejich živobytí. Do září 2009 byly všechny budovy v Sulukule zbourány a Romové vysídleni. Sulukule se přeměnilo ve staveniště. Další cesta odporu vedla přes soudy. V průběhu roku 2007 bylo Sdružením nebo jeho jménem zahájeno pět soudních případů a peticí jak k tureckým soudům, tak k Evropskému soudu pro lidská práva.⁸⁹ Byla to právě tato otázka, která zmobilizovala podporu řady mezinárodních organizací a byla na počátku vznesena dopisem Evropského střediska pro práva Romů premiérovi Erdoğanovi v září 2006. V lednu 2008 však Velké národní shromáždění Turecka Komise pro lidská práva dospěla k závěru, že důkazy o ničení romské kultury v Sulukule neexistují a případ uzavřela.

Obr. 1- *Mahalle bugün saldırıya uğradı, yıkımlar Mahalleyi Bitiriyor* (Sousedství bylo dnes napadeno, demolice sousedství ukončili)

⁸⁹ Kocabas a Gibson, "Planned Gentrification in Istanbul," 438.

2.5 Romové a jejich práva

Romové se identifikují jako občané Turecké republiky, je to pro ně půda, která utvářela významnou část v rámci identity jejich předků a mnozí berou v úvahu i to, že jejich předkům nabídla možnost většího bezpečí v 20. a 30. letech 20. století, kdy docházelo k výměně obyvatelstva mezi Tureckem a Řeckem. Z průzkumu, který vznikl ve spolupráci Evropského centra pro práva Romů (ERRC), Helsinským občanským shromážděním (hCa) a Asociací pro výzkum, vývoj a solidaritu s Romy (EDROM), ale vyplývá, že i když je v rámci jejich vnímání identity identifikace s Tureckem velmi důležitá i přesto se často setkávají s tím, že jim jsou odepírány nároky na mnohé ústavní záruky pro občany republiky, zachází se s nimi jako s občany druhé kategorie a jsou nuceni žít v znehodnocujících podmínkách.⁹⁰ Pro velké množství Romů je jednou ze stěžejních překážek k přístupu k řadě základních práv nedostatek osobních dokladů mohou to být dokumenty jako rodný list dokumenty, které souvisí s přístupem k zdravotnickým službám či pas. Další problémem je ale také například omezený přístup romských dětí ke vzdělání. Školní vzdělání patří v Turecku mezi základní práva pro všechny občany republiky, avšak vzhledem k finanční situaci mnohých romských rodin, které se nacházejí na okraji chudoby, je nabytí tohoto práva v celku nedosažitelné. Problém nepředstavují jen finance, ale také předsudky, se kterými se děti musí potýkat ze strany učitelů a svých spolužáků. Šikana a obtěžování romských dětí ze strany spolužáků je pro ně další z řad překážek, které jim brání v plném soustředění se na vzdělání. Vedení školy do podobných incidentů zasahuje velmi málo nebo vůbec.⁹¹

Romským dětem není věnována dostatečná pozornost. Sami učitelé při různých příležitostech vnesly své předsudky o nevzdělanosti romských dětí či široce rozšířené přesvědčení, že romské rodiny a jejich děti nemají o vzdělání zájem.⁹² I zde můžeme vidět motiv jakéhosi začarovaného kruhu, v němž finanční problémy, žádná podpora ze strany učitelů a vedení školy, předsudky ne-romských dětí mohou vést k nezájmu a negramotnosti romských dětí, což pak jen nahrává stereotypům, které o nich panují. Špatná ekonomická situace pro Romy představuje jeden z hlavních existenčních problémů. Přístup k pravidelnému zaměstnání není jednoduchý. V mnoha případech se spíše jedná o zaměstnání dočasné a nevýhodné, je placené bez jakýchkoliv záznamů daní a příspěvků na pojištění nebo sociální zabezpečení.⁹³ Nedostatečné vzdělání a předsudky prakticky znemožňují přístup k pozicím do státních služeb

---

⁹⁰ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 55.

⁹¹ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 59.

⁹² Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 58.

⁹³ Uzpeder, Taboğlu a Öney, *We Are Here!*, 59.

a státní byrokracie. Najdou se i výjimky, kdy Romové zastávají pozice vysokoškolských učitelů nebo policistů. Jedná se avšak často o případy, kdy svou etnicitu zatajují, aby se tak vyhnuli marginalizaci.⁹⁴ Právo na přiměřenou životní úroveň, svoboda od diskriminace v přístupu k bydlení a souvisejícím službám či právo na respektování soukromého a rodinného života to vše je součástí základního lidského práva na bydlení. Jeho součástí je též právo na ochranu před nuceným vystěhováním a poskytnutí náhradního ubytování. V dalších kapitolách bude více zřejmé, že toto právo je v rámci jevu *kentsel dönüſüm* v celku nepodstatným. Jeho funkčnost v praxi si zejména obyvatelé čtvrti Sulukule měli možnost ověřit.

Obr. 2 - 26 *Kasım 2011* (26. listopad 2011). Foto Najla Osseiran – na ruinách bývalé romské čtvrti v Sulukule nyní stojí nové dřevěné domy v osmanském stylu.

Na druhou stranu si Turecko také uvědomovala, že je v jejich zájmu, aby se více zajímalo o lepší situaci romské komunity v zemi. Přičemž například zpráva Evropské komise z roku 2001 zmiňuje pokrok Turecka, kdy za předešlý rok došlo k pozitivnímu vývoji v zacházení s Romy. Jako příklad se uvádí zákaz prodeje oficiální knihy vydané tureckým ministerstvem

---

⁹⁴ Selin Önen, "Citizenship Rights of Gypsies in Turkey: Roma and Dom Communities," *Middle Eastern Studies* 49, č. 4 (2013): 608–22. <https://doi.org/10.1080/00263206.2013.798310>, 612.

kultury, jež vůči tureckým Romům obsahovala urážlivé a znehodnocující výrazy.⁹⁵ Dále byl Ministerstvem školství vydán dokument, aby se eliminovala hanlivá slova používaná v definicích Romů ve slovnících vydaných Ministerstvem školství a tedy aby došlo k nápravě ve všech oficiálních slovnících. Postupem času vzešla iniciativa i z řad samotných Romů, došlo k vzniku a rozvoji romských organizací. Romové se začali v 90. letech čteněji sdružovat a organizovat. V roce 1996 byla založena Asociace izmirských Romů, která byla historický vůbec prvním romským sdružením, dále v roce 2002 vznikla Národní romská konfederace a v roce 2004 Asociace Edirnských Romů.

Celkově v roce 2000 Turecko vydalo směrem k přistoupení k Evropské Unii.⁹⁶ Kromě reformů byly přijaty i nové zákony, bylo umožněno zakládat sdružení na kulturním a etnickém základu i fungování nevládních organizací pocítila větší osvobození. V roce 2005 existovalo v Turecku 12 romských sdružení.⁹⁷ Avšak, jak vyplývá z práce *Turkey's Roma: Political Participation and Organization* (Turečtí Romové: účast a organizace), která se tématu romských sdružení přímo věnuje, tak se tyto sdružení nedokázala tak úplně shodnout a konat společně. Každá z nich se od sebe lišila ať už následováním různých principy, nebo svými organizačními strukturami.

„Uznává se, že Romové jsou nehomogenní sociokulturní jednotkou, která je hierarchicky strukturována na jiné taxonomické úrovni. V podobném duchu tento výzkum ukázal, že největší překážkou pro organizaci tureckých Romů je. Nedostatek společného postoje nebo jednoty mezi nimi. Podle slov předsedy Izmirského romského sdružení, "problémy nelze vyřešit pouze individuálním úsilím.“⁹⁸

---

⁹⁵ Suat Kolukirik a Şule Toktaş, *"Turkey's Roma: Political Participation and Organization,"* Middle Eastern Studies 43, č. 5 (2007): 761–77. <https://doi.org/10.1080/00263200701422675>, 736.

⁹⁶ Turecko uzákonilo několik reformů a v roce 2000 vykazovalo stálý pokrok směrem k přistoupení k EU. Teprve po těchto reformách v právní, politické a ekonomické oblasti se mělo za to, že Turecko splnilo kodaňská kritéria (stabilita institucí zaručujících demokracii, lidská práva a respektování a ochranu menšin), a jednání o jeho členství v EU byla zahájena 3. října 2005. Kolukirik a Toktaş, *"Turkey's Roma,"* 774.

⁹⁷ Kolukirik a Toktaş, *"Turkey's Roma,"* 755.

⁹⁸ Kolukirik a Toktaş, *"Turkey's Roma,"* 774.

3. Jak o dění v Sulukule referovala média

V poslední části se práce zaměří na téma, jak o případu Sulukule reportovala turecká média. Pro představu, jak byla v období průběhu projektu ze strany médií informována veřejnost jsem zvolila novinové články v elektronické podobě médií, které se řadí v Turecku k nejčtenějším, a tedy noviny *Cumhuriyet*, *Hürriyet* a novinový portál *Bianet*. Tato média byla vybrána na základě jejich zaměření tak, aby byla zastoupena média opoziční (*Cumhuriyet*) mainstreamové (*Hürriyet*) a alternativní (*Bianet*). Články jednotlivých novin jsem hledala v jejich online verzi tak, že jsem do vyhledávače zadala heslo Sulukule a nebo Sulukule TOKI. Články jsem také chtěla vybírat tak, abych z nich následně mohla sestavit časovou osu od počátků projektu roku (2005) až do bodu, kdy již na ploše bývalé čtvrti Sulukule stály nové byty (cca kolem roku 2012), ale vzhledem k dostupnosti článků se mi to povedlo jen u *Bianetu*.

Odkazy na novinové články jsem také hledala na stránkách Platformy Sulukule, kde jsem i narazila na početné odkazy zejména na deník *Hürriyet*, ale všechny tyto odkazy se po rozkliknutí zobrazí již jako neexistující.

Nejprve představím krátkou historii všech tří médií a posléze se budu již věnovat jednotlivým článkům, kde se též budu snažit krátce shrnout jejich zásadní sdělení. Nejméně článků jsem našla v rámci novin *Cumhuriyet* v rámci *Hürriyetu* jich bylo dostupno více více a tzv. "zlatým dolem" byl *Bianet*, kde se na projekt Sulukule zaměřilo více jak dvacet článků. Ke každému z médií jsem ale nakonec vybrala šest až sedm článků, které mi přišly jak zajímavé, tak vhodné jakožto příklady. Cílem této části je pozorovat a prostřednictvím článků analyzovat, jakým způsobem o projektu obnovy čtvrti Sulukule daná média referují, a tedy jaké informace a konečný obraz o situaci předkládají. Zdali mají články pouze funkci informativní, a tedy nezaujatě šířit základní informace o průběhu revitalizace ve čtvrti nebo zastávají, ať už negativní, nebo pozitivní postoj vůči vyšším orgánům, které za projektem stojí nebo vůči Romům a nezávislým organizacím, které za nimi stojí.

3.1 Stručná historie médií

Cumhuriyet

Denní tisk vydávaný v Turecku. Deník byl založen roku 1924 novinářem a důvěrníkem Mustafy Kemala Atatürka Yunusem Nadi Abalıođlu. Noviny byly úzce spjaty s Republikánskou lidovou stranou CHP, časem se ale začaly klonit k větší nezávislosti obhajující demokracii. Být čtenářem tohoto deníku je synonymem pro přijetí demokratických hodnot a pluralitní společnosti. Je tedy jedním z nejstarších deníků na trhu, který se řadí mezi nejdůležitější nezávislé noviny. V roce 2015 byla deníku udělena cena za svobodu tisku a o rok později také alternativní Nobelova cena.

Hürriyet

Hürriyet v překladu znamená „svoboda“. Noviny byly založeny 1. května 1948 tureckým žurnalistou Sedatem Simavi. Přímo sám zakladatel prohlásil, že síla deníku spočívá v jeho vlastních ekonomických zdrojích, a tudíž nemají žádný strach, že by mohly někoho znepokojovat a stejně tak nemají potřebu někoho jiného potěšit. V roce 1994 koupila noviny Hürriyet společnost Dođan. Její zakladatel Aydin Dođan prohlašoval, že hlavním cílem Hürriyetu je chránit nedělitelný charakter země a zároveň chránit primární principy Republiky. Z průzkumu v roce 2014 byl Hürriyet jedním z největších mainstreamových kvalitních velkoplošných novin s nákladem téměř 353 177 výtisků denně. Předmětem dohadů bylo, zda je Hürriyet novinami státního zřízení a sám Dođan se v jednom rozhovoru zmínil, že ač jsou noviny Milliyet, které také vlastní spíše levicově orientované Hürriyet, jsou noviny spíše státní.⁹⁹

---

⁹⁹ Kolukirik a Toktaş, "Turkey's Roma,"

Bianet

Také znám jako *Bağımsız İletişim Ağı* (Nezávislá síť) patří mezi alternativní turecká média. Novinový portál vznikl v lednu 2000, byl založen tureckou novinářkou Nadire Meter, bývalou zástupkyní Reportérů bez hranic a levicovým aktivistou Ertuğrulem Kürkcü, je financován především švédskou organizací a z velké části také Evropskou komisí prostřednictvím evropského nástroje pro demokracii a lidská práva. Hlavním tématem novin jsou lidská práva, často se články dotýkají citlivých témat, kterým média věnují prostor minimálně nebo vůbec. Články se zaměřují na kurdskou otázku, jsou zde odkazy, které se věnují přímo dětem, ženám a LGBT komunitě. Na rozdíl od většiny tureckých médií si čtenáři mohou články přečíst nejen v turečtině, ale také v angličtině a kurdštině.

3.2 Cumhuriyet

V online verzi deníku Cumhuriyet jsem našla dohromady sedm článků, které se týkají projektu Sulukule. Články jsou zejména z roku 2009 a 2012:

1. *Sulukule 'AKPkule' oldu* - (Sulukule se stalo 'AKPkule')
2. *AGFE'nin İstanbul raporu* - (Istanbulská zpráva AGFE)
3. *Sulukule'de kentsel dönüşüm rantı* - (Pronájem proměny města v Sulukule)
4. *Sulukule projesine 13 gün kala iptal* - (Zrušení 13 dní před projektem Sulukule)
5. *İktidarlarının AnıtUcubesi: Sulukule* – (Pomník jejich moci: Sulukule)
6. *AKP'den tarihe kazma, yeşile beton* - (Kopání do historie od AKP, beton pro zeleň)
7. *'İlk kez hükümete dava açacağıız'* - (Poprvé budeme žalovat vládu)

Již titulky článku *Sulukule 'AKPkule' oldu*: poukazuje pomocí slovní hříčky na Sulukule, které se stalo "místem AKP". Tehdejší kandidát strany CHP na starostu obce Fatih Can Özyedierler odkazuje na členy AKP a osoby, které jsou s nimi úzce spojeny a pro které měla být údajně městská obnova Sulukule velmi výhodná protože si za příznivé ceny koupili nemovitosti, jež byly postaveny na ruinách někdejší čtvrti. „Özyedierler vysvětlil, že mnoho byrokratů a politiků AKP mělo z nájmu prospěch, a řekl, že občané byli nuceni opustit své domovy, místo

toho byly postaveny domy za biliony dolarů a tyto domy si mezi sebou členové AKP sdíleli.“

¹⁰⁰ Je zde i prostor pro vyjádření tehdejšího starosty obce Fatih Mustafa Demira, který tvrzení o přístupu k výhodám vyvrátil a Özyedierlerova tvrzení také podle Demira, neodrážejí fakta.

Druhý článek *AGFE'nin İstanbul raporunu* odkazuje na konferenci, která se konala v Istanbulu. Yves Cabannes, předseda Poradního výboru OSN pro nucené evakuace z přírodních stanovišť, procházel Sulukule a zkoumal ho v rámci *kentsel dönüşüm*. Na konferenci oznámil, že zpráva byla následně předložena OSN. Zpráva odhaluje pozadí nucených vystěhování v Istanbulu a ukazuje roli TOKİ a obcí v této problematice.

Třetí článek v rámci deníku Cumhuriyet *Sulukule'de kentsel dönüşüm rantı* odkazuje na zprávy korespondentky Guardianu Constanze Letsch, které se zaměřila na obnovu probíhající v Sulukule, život Romů a na téma nájemného v této oblasti. Reportérka Guardianu připomíná stěžejní roky projektu, a to rok 2005, kdy se projekt z teoretického rámce přenesl do praxe, dále rok 2008, kdy započaly velmi rozsáhlé demolice domů ve čtvrti, a to i přes varování ze strany UNESCO. V toto období kolem roku 2009 již mělo být na místě postaveno 640 vil v „osmanském stylu“. Naráží se zde tedy i na "obchodní praktiky", které měl na místní obyvatele aplikovat magistrát, v jejichž rámci 3400 Romů nuceno prodat své domy za 500 TL za metr čtvereční, zatímco nové domy postavené na jejich místě se prodávaly za 3500–4000 TL za metr čtvereční. K čemuž se zde vyjadřuje prezident sdružení Sulukule pro rozvoj a solidaritu romské kultury: „*Stejně od samého počátku nebylo cílem tohoto projektu obnova města, ale získání příjmů a odstranění Romů z centra města.*“¹⁰¹

Prostor zde dostává i Sami Zogun, který v Sulukule žil 40 let a byl jedním z těch, který se přestěhoval do vzdáleného Taşoluku, denně tak jezdil hodinu a půl z Taşoluku do centra, což způsobilo vyšší výdaje nejen za dopravu, ale také za nájem a účty, což nakonec donutilo jeho syna, aby prodal svůj vlastní dům a pomohl otci platit potřebné výdaje. „*Kdyby to byl můj*

---

¹⁰⁰ "Sulukule AKP'kule oldu," Cumhuriyet, 19. březen 2009. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sulukule-akpkule-oldu-49846>. [20. 7. 2023]

¹⁰¹ "Sulukule'de kentsel dönüşüm rantı," Cumhuriyet, 10. listopad 2011, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sulukulede-kentsel-donusum-ranti-297090>. [20. 7. 2023]

dům, neprodal bych hřebík. Pro mě byl náš dřevěný dům jako ráj. Nové domy TOKI vypadají jako zlatá klec. Žádný život, není zde vůbec co dělat."¹⁰² říká Zogun. Kritika "alternativního" bydlení, kterou navrhla TOKI je zde, jak vidíme kritizována přímo od zdroje, a dodává článku autenticitu. Ke konci hodnotí Constanze Letsch snahy *kentsel dönüşüm* projektů jako jev, který usiluje o obnovu měst s cílem ochránit obyvatele před přírodními katastrofami, ale ve skutečnosti zvýšily počet lidí, kteří nemají kam jít, ztrácejí svou práci a také sociální vazby ve svých vlastních čtvrtích.

Čtvrtý článek *Sulukule projesine 13 gün kala iptal* - zde je hlavním předmětem výsledek soudního sporu, kdy ve třech samostatných žalobách podaných Istanbulskou komorou architektů, Komorou urbanistů a Sdružením pro rozvoj a solidaritu romské kultury. Vzhledem k tomu, že bylo rozhodnuto o Sulukule jako o chráněném území, rozhodnutí bylo porušeno. Soud žaloby přijal a projekt revitalizace Sulukule byl zrušen. Nicméně v té době už na místě stály nové domy a mělo také probíhat losování o jejich přiděl novým majitelům.

Z článku od spisovatelky a novinářky Şükran Soner s názvem *İktidarlarının AnıtUcubesi: Sulukule* vyplývá, že situace je pro nyní už bývalé obyvatele Sulukule velmi tíživá. Je zde velmi patrná kritika samotného projektu Sulukule. Na úplném na začátku článku ve spojitosti se zbouráním památníku v Karsu, jehož autorem byl turecký sochař Mehmet Aksoy je zmíněno, že se Turecko dostává do stavu, kdy nechává ničit sochy jako Taliban. Stejně jako Sulukule označil Erdogan tento památník za zřůdnost. A slovo *ucube* (monstrum, podivínský) je zde hlavním motivem. Je znát, že toto označení autorka velmi silně kritizuje a následně jej ona sama často aplikuje na "zřůdnosti", které byly vykonány, kdy je zde tedy otevřená kritika systému, v kterém dochází k ničení historických památek *"Přijďte se podívat na skutečnou zřůdnost, kterou vláda vytvořila ničením historie, masakrováním estetiky, pácháním bezpočtu zločinů najednou a chamtivostí po nájemném v oblasti Istanbulu, která se stala památkou historie a nedotknutelnou chráněnou oblastí!"*¹⁰³

---

¹⁰² "Sulukule'de kentsel."

¹⁰³ Şükran Soner, "İktidarlarının AnıtUcubesi: Sulukule," Cumhuriyet, 14. červen 2012, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/sukran-soner/iktidarlarinin-anitucubesi-sulukule-350012>. [20. 7. 2023]

Článek z 20. 8. 2012 s názvem *AKP'den tarihe kazma, yeşile beton* upozorňuje na praktiky vlády AKP, které ohrožují přírodu a proměnily Istanbul ve zdroj nájmu. Je zde uvedeno několik ploch a staveb, které jsou též součástí *kentsel dönüşüm*. V článku není vynechán ani případ Sulukule.

3.3 Hürriyet

Články deníku Hürriyet jsou v rámci časového úseku rozmanitější a jsou zde tak i články, které sahají k rokům 2008 a 2009, kdy probíhaly rozsáhlé demolice ve čtvrti.

1. *Sulukule'de neler oluyor* - (Co se děje v Sulukule)
2. *Gatlif, Sulukule'de davul çaldı* - (Gatlif, hrál na bicí v Sulukule)
3. *Sulukule projesi gözden geçirilecek* - (Projekt Sulukule bude přezkoumán)
4. *Sulukule yüzünden hüüngür hüüngür ağladım* - (Kvůli Sulukule jsem velmi plakal)
5. *Sulukule'de temel atıldı* - (Průlom v Sulukule)
6. *'Sulukule şu an rüya gibi'* - (Sulukule je nyní jako sen)

První článek *Sulukule'de neler oluyor* informuje o tom, jak projekt začal a co se v této čtvrti dále chystá. Článek byl napsán v roce 2008, kdy se zde začalo s četnými demolicemi obytných domů. Autorka Gila Benyamor si klade jakési řečnické otázky, kterými zároveň upozorňuje na zvláštnosti a nedostatky projektu. Jako zvláštnost můžeme označit výrok tehdy ještě tureckého premiéra Recepta Tayyipa Erdoğanova. O to, co se děje v Sulukule se autorka začala zajímat mnohem více právě v návaznosti na Erdoğanův výrok, kdy čtvrt Sulukule označil za "Ucube-Šílené?" K tomuto výroku ještě dodal: "*Ti, kteří Sulukule neznají, ti, kteří tam nešli a neviděli, mluví o projektu obnovy města zvláště.*"¹⁰⁴ Autorka se dále ptá: „*Co je to za logiku vytrhnout Romy se svobodnou duší z jejich vlastního prostředí a umístit je do TOKI domů ?*“¹⁰⁵ Do centra pozornosti jsou zde stavěny zejména nedostatky projektu a ke

---

¹⁰⁴ Gila Benmayor, "Sulukule'de neler oluyor?" Hürriyet, 30. březen 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/sulukule-de-neler-oluyor-8570808>. [20. 7. 2023]

¹⁰⁵ Benmayor, "Sulukule'de neler oluyor."

konci je na čtenáře přenesena tíha vzpomínky člena Monitorovacího výboru UNESCO Prof. Dr. Cavata Erdera, který Sulukule navštívil:

"Stále mám před očima to, jak staré ženy pláčí. Mají na domech červený kříž. Ten nápis znamená, že jejich dům bude zbořen." Viděl jsem projekty „obnovy měst“ v některých městech Evropy. V žádné z nich nebyli lidé žijící v těchto čtvrtích vykořeněni. Naopak. Renovační projekty byly vytvořeny s ohledem na ně. Pokud by měl být Sulukule zachráněn před „podivínem“ podle slov předsedy vlády, nemohlo by to být provedeno způsobem, který by objal obyvatele Sulukule?¹⁰⁶

Gatlif, Sulukule'de davul çaldı – článek ze dne 15. 4. 2008 informuje o přítomnosti romského režiséra Tonyho Gatlifa v Istanbulu, kde se konal 27 ročník Mezinárodního filmového festivalu a Gatlif byl jedním z členů poroty. Během jeho návštěvy pokračují demolice v Sulukule o kterém, když se dozvěděl, vydal se tam navštívit místní romské obyvatelstvo. Režisér úspěšných filmů o Romech se dál vyjádřil k městské obnově, které v devadesátých letech probíhala ale také v Rumunsko a Španělsku a způsobila vystěhování tisíce Romů a další důsledky tamější městské obnovy shrnul takto: „Zvýšila se nezaměstnanost a nemoci. Pokud náhle narušíte řád tohoto lidu, jehož příbuzenské, přátelské a sousedské vztahy jsou velmi silné, je zřejmé, že později nastanou větší problémy.“¹⁰⁷ V Sulukule promluvil k místním Romům, vyslechl si jejich problémy a nakonec si s nimi i zatančil. K zde probíhající obnově se vyjádřil tak, že jeho cílem není kritizovat příslušné orgány, ale naléhá na hlavní strůjce projektu, aby byli "humánní".

Sulukule projesi gözden geçirilecek – Starosta istanbulské metropolitní samosprávy Kadir Topbaş vzbudil vlnu naděje, když uvedl, že stavby, jež mají být v sulukule postaveny budou s příslušnými orgány přehodnoceny vzhledem k doporučení ze strany UNESCA. Když byl pak na konferenci novináři konfrontován s tím, že UNESCO projekt na revitalizaci Sulukule

---

¹⁰⁶ Benmayor, "Sulukule'de neler oluyor."

¹⁰⁷ "Gatlif, Sulukule'de davul çaldı," Hürriyet, 15. duben 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gatlif-sulukulede-davul-caldi-8708307>. [20. 7. 2023]

neschválilo, vyjádřil se, že ve zprávě vidí, že práce by měly pokračovat bez přerušení a že se této záležitosti nijak neznepokojují.¹⁰⁸

Sulukule yüzünden hüngür hüngür ağladım – Prezident TOKI Erdoğan Bayraktar vyjadřuje, jak velmi zarmoucen protesty nevládních organizací proti projektům *kentsel dönüşüm*.

Sulukule'de temel atıldı – I v tomto článku, který vyšel ani ne po měsíci potom předešlém se Platforma Sulukule ptá proč obec Fatih nevyhověla závěrečné zprávě Archeologického muzea a rozhodnutí Rady pro ochranu přírody. Starosta obce Fatih Mustafa Demir uvedl, že ať už se jedná o projekt nebo samostatný dům na historickém poloostrově, je povinné to provést pod dohledem archeologie: *"Zatím nebyly nalezeny žádné nálezy. Nejedná se o archeologické naleziště. Vykopávky byly prováděny ručně a klesaly do hloubky 5 metrů"*¹⁰⁹. Demir dále uvedl, že do projektu renovace zahrnuli oblast 13 tisíc metrů čtverečních patřící obci Fatih, „*Setkali jsme se s lidmi, kteří zde žijí kolektivně i individuálně. Vyslechli jsme si jejich myšlenky. S ohledem na tyto skutečnosti jsme projekt 19krát změnili.*“ Demir uvedl, že jejich primárním cílem je ochrana historických a kulturních artefaktů, zlepšení životních podmínek lidí v regionu a zajištění jejich integrace s obyvateli města: „*Naším snem je být vzorem proti zlu, které má se na historickém poloostrově provádí již 50 let. "Pokud majitelé nemovitostí chtějí, koupí domy zde, pokud ne, budou mít právo využívat jejich domy v jiných čtvrtích TOKİ."*¹¹⁰ I zde máme autentickou výpověď přímo ze Sulukule, který ale oproti větší svých sousedů vidí celou situaci jinak. Dvaapadesátiletý muž uvedl, že jeho rodina žije v Sulukule již po 300 let a těší se, že díky projektu bude mít krásný dům „*Jsem velmi šťastný. Není možné nebýt spokojeni s takovým projektem.* A dále pokračuje: *"Dostávám pomoc s pronájmem každý měsíc. Až bude dům, ve kterém bydlím, dokončen, budu muset za 180 měsíců zaplatit 37 tisíc lir. To budu mít těžké zaplatit. Čekáme na pomoc od našeho premiéra Recepa Tayyipa*

---

¹⁰⁸ A.A, "Sulukule projesi gözden geçirilecek," *Hürriyet*, 8. červenec 2008. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-projesi-gozden-gecirilecek-9389280>. [20. 7. 2023]

¹⁰⁹ Mustafa Küçük, "Sulukule'de temel atıldı," *Hürriyet*, 6. květen 2010, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukulede-temel-atildi-14643050>. [20. 7. 2023]

¹¹⁰ "Sulukule'de temel atıldı."

Erdoğan a našeho starosty Mustafy Demira. Jinak budeme muset opustit naši vlast. Jinými slovy, budeme ji muset prodat. Pokud se stát bude chovat jako náš otec, zůstaneme tady.“¹¹¹

‘Sulukule şu an rüya gibi’ - článek z roku 2012 - Starosta Fatihu Mustafa Demir předkládá projekt Sulukule Státní radě. Na tiskové konferenci v Sulukule den předtím uvedl, že rozhodnutí Istanbulského 4. správního soudu ohledně zrušení předběžného projektu bylo oznámeno 11. června, bylo chybné. Dále dodal:

"Do 11. července zahájíme soudní proces a využijeme svých zákonných práv. Demolice není na pořadu dne. Práce probíhají nejen v Sulukule, ale i v mnoha částech Fatihu. V Ayvansaray, Fener- Balat a Süleymaniye demolice pokračují pořádáním setkání s veřejností. Pokračujeme v cestě vyvlastňováním míst, kde se nám nedaří vyjednávat." Na konto o Sulukule se Demir vyjádřil takto: "Při pohledu na starý stav Sulukule se mi o jeho současném stavu ani nesnilo. Projekt je mimořádně úspěšný, pokud jde o občanská a urbanizační práva."¹¹² V rozporu s tvrzením o mimořádně úspěšném projektu však článek také odkazuje na akci, kdy se před stavenišťem v Sulukule se shromáždila skupina lidí, kteří ukazovali v rukou list vlastnictví, protestovali s transparenty a skandovali "Chceme naše domy".

---

¹¹¹ *"Sulukule'de temel atıldı."*

¹¹² Fatma Aksu, "Sulukule şu an rüya gibi" Hürriyet, 20. červen 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-su-an-ruya-gibi-20799535>. [20. 7. 2023]

3.4 Bianet

V alternativních médiích Bianet bylo k nalezení oproti předešlým novinám něco více přes dvacet článků věnujícím se Sulukule a jevu Kentsel Donusum. Bianet opravdu projekt Sulukule sledoval od jeho počátků – od roku 2005 a je zde patrné, že kromě projektu samotného se zejména obsah zaměřuje to, jak událost prožívají místní obyvatelé.

1. *Sulukulenin Bin Yıllık Sakinleri* - (Tisíce let obyvatel Sulukule)
2. *Kentsel Dönüşüm Yoksulları Hedef Alıyor-* (Městská obnova cílí na chudé)
3. *Romanlar Sulukule'de Yıkımın İptali İçin Dava Açtı* - (Romové podávají žalobu na zrušení demolice v Sulukule)
4. *Fatih Belediyesi Sulukule'de Yıkıma Başladı* - (Obec Fatih zahájila demolici v Sulukule)
5. *Sulukule'den Başkana yanıt* - „Projeyi Sulukuleliler İçin Yaparsanız Size Teşekkür Ederiz" - (Odpověď Sulukule starostovi - "Budeme vám vděční, pokud uděláte projekt pro obyvatele Sulukule")
6. *Belediye Sözünü Tutmadı, Sulukule Çocuk Atölyesini Yıktı-* (Obec porušila slib a zbourala dětskou dílnu Sulukule)
7. *Sulukule'de Kentsel Dönüşüme Yakalanan Hayatlar-* (Životy zachycené v městské obnově Sulukule)
8. *TOKİ Yüzlü İnsanlar* – (Lidé s tváří TOKI)

Sulukulenin Bin Yıllık Sakinleri - napsal pro Bianet v roce 2005, tedy zcela na začátku projektu architekt Korhan Gümüş, který bydlel v blízkosti romské čtvrti, přičemž zde upozorňuje na dva zcela odlišné světy, které popisuje jako: „*Na jedné straně střední třída, která tvoří „istanbulskou mozaiku“ a bydlí v moderních bytech, na druhé straně chudí cikáni, kteří do této mozaiky nikdy nebyli zařazeni a bydlí v kasárnác.*“¹¹³ světy, které se v podstatě ani nestřetávají, protože se Romové chovaly velmi opatrně, aby v sousedství panoval klid a ticho. Možná již věděli, že jednou přijde to, o čem se mohli jen v duchu domnívat. Autor popisuje následní dění ve čtvrti takto: *Ale at' se snažili sebevíc, jednoho dne se stala očekávaná věc. Realizací těchto moderních stavebních projektů banka udělala poslední krok a*

---

¹¹³ Korhan Gümüş, "Sulukulenin Bin Yıllık Sakinleri," Bianet, 10. prosinec 2005, <https://www.bianet.org/bianet/toplum/71332-sulukulenin-bin-yillik-sakinleri>. [20. 7. 2023]

začala magistrát „čistit čtvrť od Cikánů“. Jednoho dne přijely nákladáky, dělníci a obecní demoliční týmy a zbořili domy Cikánů. Nepomáhal jejich odpor, prosení, pláč. Obyvatele bytů to nepřekvapilo. Cikáni byli přece zvyklí na pronásledování.¹¹⁴

Autor v článku používá většinou pro Romy výraz "Çingene", který v turečtině označuje stejný výraz jako v češtině "Cikán", což zde nemá nutně negativní konotaci, ale odkazuje tím na zahájení projektu, jež zahrnuje demolice a chce "Cikány" odehnat pryč přičemž se odvolává na to „co jsou zač“. S ohledem na předešlé články, zde bylo poprvé možné najít *mutenalaştırma* (gentrifikace).

Autor článku *Kentsel Dönüşüm Yoksulları Hedef Alıyor*, Asım Hallaç sám ze Sulukule pochází a byl zde obchodníkem s potravinami a pro Bianet psal o událostech v Sulukule. Autor je s prostředím tedy velmi úzce spojený, což bylo, jak předpokládám i hlavním důvodem, proč zde dostal prostor, aby pravidelně přímo z "místa dění" čtenářům předávat své poznatky a dojmy. Jak již z názvu článku vyplývá hlavním tématem je kentsel donusum, který, jak zde autor píše „své projekty neaplikuje na luxusní oblasti, kde žijí vzdělaní lidé, vlastníci kapitálů, ale na chudá předměstí jako je to naše¹¹⁵ (tím tedy myslí Sulukule)., Na článku se podílela i aktivistka Hacer Foggo.

Fatih Belediyesi Sulukule'de Yıkıma Başladı – Rok 2008 znamal pro Sulukule začátky demolic, článek informuje o demolici devíti domů ve čtvrti, které probíhají v rámci kentsel donusum. Zmiňuje se zde, že během toho, co Bianet tuto zprávu pro čtenáře zpracovává, demolice domů, které byly toho rána evakuovány, stále pokračují. Je zde i vyjádření Şükrü Pündüka.

"Zatímco právní proces stále probíhá, na jakém základě zahájili demolic? Žijí zde lidé. Pokud padne rozhodnutí o zastavení projektu, jak budou tyto demolice účtovat?"

---

¹¹⁴ Gümüş, "Sulukulenin Bin Yıllık."

¹¹⁵ M. Asım Hallaç, "Kentsel Dönüşüm Yoksulları Hedef Alıyor," Bianet, 24. březen 2007, <https://www.bianet.org/bianet/toplum/93755-kentsel-donusum-yoksullari-hedef-aliyor> [20. 7. 2023]

Sulukule'den Başkana yanıt- "Projeyi Sulukuleliler İçin Yaparsanız Size Teşekkür Ederiz"

stejně jako se autorka v Hurriyetu pozastavila nad výrokem tehdejšího tureckého premiéra Erdoğan, zde se k tomuto výrazu vyjadřuje zejména platforma Sulukule, která přímo prostřednictvím článku na tento výrok reaguje takto:

„Sulukule ‚monstrum‘ vzniklo díky ničení pracovišť, ničení ekonomiky života, mlácení lidí hadicemi vláčením po ulicích, posílání žen na pohlavní choroby, rozbíjení hudebních nástrojů. v ulicích a odsuzování dětí, aby vyrůstaly uprostřed tohoto násilí, pane premiére! 'Sulukule freak' není samozvaný šílenec! Ani tito lidé se nenarodili jako ‚podivíni‘, ani tato čtvrť nebyla navržena a postavena jako ‚podivíni‘. To, že se sousedství stalo tímto způsobem, je vinou správních orgánů a k této sérii ‚haneb‘ se chystá přidat nová. ¹¹⁶

Romanlar Sulukule'de Yıkımın İptali İçin Dava Açtı - Romové spolu s ochránci práv Romů,

podaly žalobu na městskou obnovu iniciovanou obcí Fatih. I přes rozhodnutí 2. správního soudu o zastavení provádění územního plánu ze dne 8. 11. 2007 ale demolice pokračují. Pozornost je zde upřena tedy zejména nejen na porušení soudního rozhodnutí, ale celkově na projekt jako takový, který je: *„Podle žalobců je projekt v rozporu s různými zákony, včetně ústavy, zákona č. 2863 o ochraně kulturních a přírodních statků, zákona č. 5366 o obnově, ochraně a využití opotřebovaného historického a kulturního nemovitého majetku, zákona č. Zákon o vyvlastnění, obecní právo a právo správního soudnictví, ¹¹⁷*

Belediye Sözünü Tutmadı, Sulukule Çocuk Atölyesini Yıktı – I zde je již z názvu patrné na co

se bude článek zaměřovat. Informuje o dětské dílně, která fungovala za účelem pomoci dětem překonat trauma z demolic v Sulukule, které bylo v roce 2009 již téměř zdemolováno. Děti zde navštěvovaly hodiny malby, hudby a také dramatu.

---

¹¹⁶ BİA Haber, "Sulukule'den Başbakan'a yanıt: Projeyi Sulukuleliler İçin Yaparsanız Size Teşekkür Ederiz," Bianet, 8. březen 2008, <https://www.bianet.org/bianet/siyaset/105742-projeyi-sulukuleliler-icin-yaparsaniz-size-tesekkur-ederiz> [20. 7. 2023]

¹¹⁷ BİA Haber, "Romanlar Sulukule'de Yıkımın İptali İçin Dava Açtı," Bianet, 17. září 2008, <https://www.bianet.org/bianet/toplum/104225-romanlar-sulukule-de-yikimin-iptali-icin-dava-acti>. [20. 7. 2023]

Poslední článek z Bianetu *TOKİ Yüzlü İnsanlar*, který jsem vybrala se týká TOKI. Článek naráží na obyvatele, kteří nejen ze Sulukule, ale dalších chudinských čtvrtí byly vytrženi ze svého prostředí a odešli do měst, kde pro ně střechu nad hlavou zajišťovala právě Správa rozvoje bydlení v Turecku.

3.5 Shrnutí

Ačkoliv mají články společné téma, najdeme zde zcela nepatrné rozdíly, ale v podstatě vykazují společné rysy. Články v deníku Cumhuriyet z mého pohledu čtenáře informují tak, aby získal základní informace o tématu, a zároveň nechává na něm, jaký názor si sám tvoří. Je zde dán prostor všem zúčastněným v člancích se vyváženě střídají autentické rozhovory s místními obyvateli a odborníky i vyjádření samotného aktérů projektu například starosty obce Fatih. V člancích je kritika ohledně obnovy v Sulukule přímá i skrytá mezi řádky. Není zde podle mého názoru stoprocentně jednoznačné, na čí stranu se Cumhuriyet přiklání například tak, jak je to velmi zjevné již na první pohled v člancích Bianetu. Nicméně zde převládá spíše negativní úhel pohledu a kritika procesu revitalizace Sulukule například ve třetím článku, kde korespondentka Guardianu kritizuje snahy projektů kentsel donusum jakožto jev, který koná tak, aby obyvatele ochránil například před přírodními katastrofami, ale naopak se díky této aktivitě zvýšil počet lidí, kteří přišli o domov práci a sociální vazby. Novinářka a spisovatelka je velmi otevřená svoji kritikou vůči celému systému, který zahrnuje ničení chráněné historické oblasti v Istanbulu. I deník Hurriyet dává prostor všem stranám, tedy autoritám obyvatelům Sulukule i Platformě Sulukule. Zajímavý je například článek čtyři, kde nacházíme doznání prezidenta TOKI Erdoğan Bayraktara, který v důsledku protestů a kritiky ze strany nevládních organizací, že ničí kulturu a vysídluje obyvatele, v noci kvůli Sulukule plakal: „*V noci jsem plakal. Lidé nám bránili ve vstupu na staveniště, ale já jsem šla a setkala se s nimi. Dokonce i v Bruselu postavili incident v Sulukule před představitele státu*“. „*Chceme, aby děti mohly ráno vstávat a umýt si obličej teplou vodou, chodit do školy a mít k*

*dispozici zdravotní středisko. Nikomu jsme tam neukřivdili.*¹¹⁸ Článek na toto téma se objevuje i v rámci Bianetu *"TOKİ Başkanı Ağlamışsa da Sulukule'ye Ağlamamıştır"* (kdyby prezident TOKİ plakal, neplakal pro Sulukule"). Na konto výroku Bayraktara v podobném znění uvedeném výše nám tento článek nabízí i pohled z druhé strany, a tedy přímo ze strany obyvatel Sulukule: *„Nevěříme, že by člověk, který říkal „Slumy jsou místem prostituce, hazardu a drog,“ mohl po zbourání Sulukule plakat.”*¹¹⁹ Podobný náhled má na Bayraktarův výraz sdílí i Şükrü Pündük, předseda Sdružení pro rozvoj romské kultury a solidaritu v Sulukule. Dále se v článku vyjádřila i aktivistka Hacer Foggo: *„Z nějakého důvodu pláčou, až když je po všem a Sulukule je srovnaná se zemí jako pole. Z jeho slov je patrné, že nepláče pro lid Sulukule.”*¹²⁰

Obecně je, co se týče Bianetu již po přečtení titulku článků zřejmé, že se články ohledně průběhu revitalizace v Sulukule vzhledem k tomu, jaký měl proces vliv na místní romskou komunitu, budou zaměřovat zejména na jejich úhel pohledu. Zajímavostí oproti předešlým dvou deníkům je, že autorem několika článků je jeden ze Sulukulských obyvatel. Články v tomto prostoru jsou v celku velmi přímé a otevřeně kritizují projekt Sulukule spolu s autoritami, které se na něm podílely. Tento jednoznačný postoj ale není pravděpodobně ani moc překvapivý vzhledem k filozofii deníku zaměřujícího se na lidská práva. Velký prostor pro vyjádření v člancích má tak Platforma Sulukule i samotní obyvatelé, kteří sdělují své životní příběhy. Oproti předešlým deníkům zde není moc prostor pro vyjádření autorit, jež se na projektu podílely, ale vyskytneli se zde hned na něj často negativně reaguje buď z někoho z aktivistů, nebo samotný autor článku. Ke čtyřem článkům u Bianetu jsou připojené fotografie, které článků dodávají autenticitu. Pravděpodobně nejvíc autentický je v tomhle směru sedmý článek, ke kterému je připojena fotoreportáž, která v průběhu pěti minut čtenáře přenesla do téměř zdemolovaného Sulukule. Fotografie zachycují kromě zdemolovaných

---

¹¹⁸ A.A, "Sulukule yüzünden hüngür hüngür ağladım," Bianet, 4. červen 2009,

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-yuzunden-hungur-hungur-agladim-11787792> [20.7.2023]

¹¹⁹ Ayşe Gökçe Susam, "TOKİ Başkanı Ağlamışsa da Sulukule'ye Ağlamamıştır," Bianet, 8. červen 2009,

<https://www.bianet.org/bianet/toplum/115056-toki-baskani-aglamissa-da-sulukule-ye-aglamamistir>.

¹²⁰ Susam, "TOKİ Başkanı Ağlamışsa." [20.7.2023]

domů také místní Romy, kterým se do tváře vepsala vyčerpanost a rodiny s malými dětmi, které přežívají v ruinách svých bývalých domovů. Hurriyet má též u svých článků fotografie a Cumhuriyet tedy nemá fotografie ani u jednoho z článků. I když se fotografie z místa nemusí zdát až tak důležitým aspektem, dodávají zprávám mnohem větší naléhavost a vyvolají v člověku emoce, což bude zejména v případě Bianetu jedním z hlavních záměrů. Všechny tři média reagovala na aktuální dění v Sulukule. V tomto období informace o průběhu projektu, ať už se jednalo o průběh demolic domů, jak se kdo k projektu vyjádřil a jaký měl projekt dopad na místní obyvatele. Ve všech třech médiích ať už v menším nebo větším měřítku, se několikrát objevila kritika revitalizace v romské čtvrti. V některých člancích se negativně skloňovalo jméno Recepta Tayyipa Erdoğan zejména v rámci jeho výroku, kdy Sulukule nazval "monstrem", kritice se nevyhnula ani strana AKP, jejíž členové či jejich blízké okolí, měli z projektu "profitovat" o čemž se psalo nejen v Hürriyetu, ale též v Bianetu. Můžeme tím pádem pozorovat, že média nebyla pod tlakem státního aparátu a spíše než, že by měla pozitivní ódy na projekt a jeho výsledek, tomu bylo přesně naopak. V žádném článku jsem nenašla negativní postoj vůči romským obyvatelům Sulukule v ohledu na to, že byla čtvrť v minulosti například několikrát označována za místo, které mělo co dočinění s prostitucí a drogami. Postoj vůči Romům byl v člancích v ohledu na okolnosti, které je ze čtvrti vyhnaly spíše sympatizující.

Závěr

Sulukule bylo nejvýznamnější romskou čtvrtí v Turecku. Místo, kde kdysi proudil život, se však po rozhodnutí místních autorit o zahájení revitalizačního procesu stalo spíše stínem své pestré minulosti. Avšak stav, v jakém se čtvrť nacházela při zahájení projektu *kentsel donusum* přetrvával již od 90. let 20. století, a to v důsledku uzavření „zábavních domů“. Metropolitním magistrátem v Istanbulu. Zábavní domy pro místní představovaly velmi důležitý zdroj příjmu a rozhodnutí o jejich uzavření znamenalo strmý ekonomický i celkový úpadek čtvrti.

I když projekt revitalizace Sulukule na začátku sliboval, že zde vytvoří takové místo, které zajistí mnohem lepší životní podmínky a příležitosti pro místní obyvatele, později nabídl alternativy a kladl si takové podmínky, které vzhledem ke své tíživé ekonomické situaci mnohé rodiny nebyly vůbec schopny splnit. Například velmi vysoké ceny luxusních bytů, které měly nahradit slumy a také vysoký nájem v rámci alternativního bydlení, které zajistilo TOKI ve vesnici Taşoluk, která bylo daleko od centra, čímž znemožnilo obyvatelům ze Sulukule přístup k pracovním příležitostem, kdy si mnozí nemohli ani dovolit každý den platit za cestu do centra. Taşoluk též nebyl v souladu s tím, jak byli Romové zvyklí žít v Sulukule. Byly zde vysoké budovy, na které nebyli zvyklí, nemohli si sednout před svůj dům a trávit čas se svými sousedy. A jejich noví sousedé si na ně stěžovali a žádali, aby je přemístili jinam. Přišli tak o své zázemí, domy i sociální vazby, jež měli v Sulukule.

Vzhledem k tomu, v jakých ekonomických a sociálních podmínkách Romové ještě před zahájením *kentsel dönüşüm* v Sulukule žili, bylo na místě udělat krok vpřed. Ovšem způsob, jakým to zde bylo provedeno i celý proces, který zahrnoval například demolice staveb bez vědomí obyvatel, zcela jistě nebyl tím správným krokem. Projekt ale v konečném důsledku dopadl tak, jak si ho istanbulské autority představovaly a v roce 2012 stály na místě nové domy. Od začátku projektu byl stěžejní problém v komunikaci s Romy, kteří o něm měli jen velmi málo informací a informací, že se jejich čtvrť stane součástí *kentsel dönüşüm*, se též dozvěděli poměrně pozdě. I když sami Romové navrhli, že když jim obec Fatih pomůže, může se ze Sulukule opět stát prosperující čtvrť. *Kentsel dönüşüm* v Sulukule zasáhl místní romskou komunitu zásadním způsobem, protože téměř všichni původní obyvatelé ji museli opustit. Po dokončení nových luxusních domů z původního místa nezbylo nic. Spolu s domy, které byly již od roku 2006 postupně demolovány, bylo zničeno i zdejší romské dědictví a kultura, která se do místa za mnohá staletí otiskla. Došlo k fyzické i psychické újmě obyvatel

a jejich už tak křehká romská identita, která byla z velké části tvořena právě čtvrtí Sulukule, utrpěla též hluboké šrámy. Ačkoliv se Romové bránili a jejich hlasy byly slyšet zejména prostřednictvím nevládních a romských organizací, nebylo to dostatečné. Romové v Turecku v mnoha případech ačkoli se plně hlásí k turectví, strádají a nemají takový přístup k občanskému právu jako majoritní společnost. V projektu revitalizace Sulukule došlo zejména k porušení práva na bydlení a porušení lidských práv s ohledem na nucené vystěhování, kterému obyvatelé čelili. *Kentsel dönüſüm* je jevem, který je poháněn zejména vidinou zisku. Častou argumentací pro zahájení obnovy je včasná ochrana před přírodními katastrofami a ochrana historického dědictví. Nicméně v Sulukule ke zničení historického odkazu naopak došlo. Případ *kentsel dönüſüm* v Sulukule byl ve své době sledován i médii, která na toto téma nešetřila kritikou a v samotném Bianetu byl ve spojitosti s obnovou použit i výraz "gentrifikace".

I když sami Romové navrhli, že když jim obec Fatih pomůže, může se ze Sulukule opět stát prosperující oblast, obec tuto jejich nabídku nepřijala. V minulosti bylo provozování zábavních domů úspěšným modelem pro ekonomickou prosperitu čtvrti, jež podporovala i návštěvnost turistů. Cíl projektu byl ale od začátku zřejmý - z upadající čtvrti plné slumů vytvořit místo s luxusními domy, které přilákají bohaté investory a kupce. Ačkoliv byl projekt údajně zahájen za účelem pomoci Romům a měl z jejich čtvrti opět vytvořit místo s živou ekonomikou a zvýšit jejich životní úroveň, nakonec zapříčinil přesný opak. Romové byli vyhnáni a po jejich odchodu z tradiční Sulukule nezbylo už vůbec nic. Jednalo se o projekt gentrifikace, který měl fatální dopad na místní romskou komunitu. A ačkoliv se ve jménu místních za jejich práva a za ukončení projektu zasazovalo mnoho organizací bojující za lidská práva, projekt byl realizován v plném rozsahu a dnes tam, kde bylo dříve "romské centrum", stojí luxusní dřevěné domy v osmanském stylu.

Bibliografie

Altınöz, İsmail. b.r. „*The Gypsies In Ottoman Entertainment Culture*". Viděno 19. červenec 2023.

https://www.academia.edu/35716716/The_Gypsies_In_Ottoman_Entertainment_Culture

Cin, M. Melih, a Yakup Egerciođlu. "*A Critical Analysis of Urban Regeneration Projects in Turkey: Displacement of Romani Settlement Case*". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 216, (2016): 269–78, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.12.037>.

Dávid Géza, "*Ottoman armies and warfare, 1453-1603*", ed., *The Cambridge history of Turkey*, 276-320. New York: Cambridge University Press, 2006.

Demir, Hülya, a Ahmet Yılmaz. "*Measurement of Urban Transformation Project Success Using the Analytic Hierarchy Process: Sulukule and Tepeüstü-Ayazma Case Studies, Istanbul*". *Journal of Urban Planning and Development* 138, č. 2 (2012): 173–82.

[https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)UP.1943-5444.0000110](https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000110).

Özcan, Emine. "Sulukule'de 7 Ev Yıkıldı, Romanlar Sokakta," *Bianet.org*, 13. březen 2008, <https://bianet.org/bianet/azinliklar/105565-sulukule-de-7-ev-yikildi-romanlar-sokakta>.

Ezme, Albeniz. "*Advocacy Planning in Urban Renewal: Sulukule Platform As the First Advocacy Planning Experience of Turkey*." Master's thesis, University of Cincinnati, 2014. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ucin1393235453

Foggo, Hacer. "*The Sulukule Affair: Roma against Expropriation*". *Child Protection*, č. 4 (2007): 7.

Gökçen, Sinan. "*Requiem for Sulukule*." *Roma Rights Quarterly* 1,(2009): 49-50.

Karaman, Ozan. "*Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives: Urban Reconfiguration in Istanbul*." *International Journal of Urban and Regional Research* 37 (2): 715–33. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01163.x>.

Kocabas, A., a M.S. Gibson. "*Planned Gentrification in Istanbul: The Sulukule Renewal Area 2005-2010*," *International Journal of Sustainable Development and Planning* 6, č. 4 (2011): 420–46. <https://doi.org/10.2495/SDP-V6-N4-420-446>.

Kolukirik, Suat a Şule Toktaş. "*Turkey's Roma: Political Participation and Organization*." *Middle Eastern Studies* 43, č. 5 (2007): 761–77. <https://doi.org/10.1080/00263200701422675>.

Marushiakova, Elena a Veselin. *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans*. A Centre de recherches tsiganes (Université René Descartes). Univ of Hertfordshire Press, 2001.

Oral, Funda, Mahalle bugün saldırıya uğradı, yıkımlar Mahalleyi Bitiriyor [foto]. Sulukule 2008. *Sulukule Günlüğü* [online].[Cit.20.7.2023] Dostupné z: <https://sulukulegunlugu.blogspot.com/2008/08/bugn-mahalle-saldrya-urad-ykmlar.html>.

Osseiran, Nejla. 26 Kasım 2011 [foto]. Sulukule 2011. *Sulukule Günlüğü* [online].[Cit.20.7.2023].Dostupné z: <http://sulukulegunlugu.blogspot.com/2011/12/26-kasm-2011.html> [20. 7. 2023]

Önen, Selin. "Citizenship Rights of Gypsies in Turkey: Roma and Dom Communities." *Middle Eastern Studies* 49, č. 4 (2013): 608–22. <https://doi.org/10.1080/00263206.2013.798310>. [20. 7. 2023]

Oui. "Chronology of Sulukule." *Observatoire Urban d'Istanbul, Hypotheses*, 28. březen 2008, <https://oui.hypotheses.org/238>

Özcan, Çiğdem. "The Effects of Gentrification on Cultural Identity A case study in İstanbul, Sulukule." Master Thesis, Blekinge Institute Of Technology, 2014/2015. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A852913&dswid=8527>

Robins, Kevin. "*How Tell What Remains: Sulukule Nevermore*." *Cultural Politics* 7, č.1 (2011): 5–40. <https://doi.org/10.2752/175174311X12861940861662>.

Somersan, Semra a Süheyla Kırca-Schroeder. "*Resisting Eviction: Sulukule Roma in Search of Right to Space and Place*," *Anthropology of East Europe Review* 25 (2007):96-107, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aer/article/view/410>.

Somersan, Semra. 2007. „Swapping identities in Sulukule". In *INTER: A European cultural studies conference in Sweden*, 721–32.

Svec, Kateri. "*Becoming Roma in Sulukule: The Development and Mobilization of the Gypsy and Roma Identities in the Context of the Sulukule Urban Renewal Project in Istanbul, Turkey*." 2017. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33177.11364>.

TOKİ Housing Program Development Administration. "Housing Programs." <https://www.toki.gov.tr/en/housing-programs.html>. [20. 7. 2023]

Uysal, Ülke Evrim. "*An Urban Social Movement Challenging Urban Regeneration: The Case of Sulukule, Istanbul*," *Cities* 29, č. 1 (2012): 12–22. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.06.004>.

Uzpeder, Ebru, Ezgi Tabođlu, a Sezin Öney. *We Are Here!: Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey*. İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları, 2008.

http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/we-are-here!-discriminatory-exclusion-and-struggle-for-rights-of-roma-in-turkey.pdf

Yüksel, Ceyda. *Buçuk millet: The Ottoman Gypsies in the reign of Sultan Abdülhamid II (1876–1909)*. Unpublished Master's Thesis, Boğaziçi University Institute of Social Sciences İstanbul, 2009.

'40gun40gece,' Sulukule Gunlugu, listopad 2007, <http://40gun40gece-sulukule.blogspot.com/2007/11/sulukule-gunlugu.html>. [20. 7. 2023]

Cumhuriyet

"Sulukule AKPkule oldu," Cumhuriyet, 19. březen 2009.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sulukule-akpkule-oldu-49846>. [20. 7. 2023]

„AGFE'nin İstanbul raporu". 2009. 14. řijen 2009.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/agfenin-istanbul-raporu-92478>. [20. 7. 2023]

"Sulukule'de kentsel dönüşüm rantı." Cumhuriyet, 10. listopad 2011.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sulukulede-kentsel-donusum-ranti-297090>. [20. 7. 2023]

„Sulukule projesine 13 gün kala iptal". 2012. 13. červen 2012.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sulukule-projesine-13-gun-kala-iptal-349800>. [20. 7. 2023]

Soner, Şükran. "İktidarlarının AnıtUcubesi: Sulukule." Cumhuriyet, datum.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/sukran-soner/iktidarlarinin-anitucubesi-sulukule-350012>. [20. 7. 2023]

"AKP'den tarihe kazma, yeşile beton." Cumhuriyet, 20.8. 2012
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akpden-tarihe-kazma-yesile-beton-365264>. [20. 7. 2023]

"İlk kez hükümete dava açacağız," Cumhuriyet, 24. zări 2012.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilk-kez-hukumete-dava-acacagiz-372018>. [20. 7. 2023]

Hurriyet

Benmayor, Gila. "Sulukule'de neler oluyor?" Hürriyet, 30. březen 2008.
<https://www.hurriyet.com.tr/sulukule-de-neler-oluyor-8570808>. [20. 7. 2023]

"Gatlif, Sulukule 'de davul çaldı." Hürriyet, 15. duben 2008.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gatlif-sulukulede-davul-caldi-8708307>. [20. 7. 2023]

A,A. "Sulukule projesi gözden geçirilecek," Hürriyet, 8. červenec 2008.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-projesi-gozden-gecirilecek-9389280>. [20. 7. 2023]

A, A. "Sulukule yüzünden hüngür hüngür ağladım." Bianet, 4. červen 2009.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-yuzunden-hungur-hungur-agladim-11787792>. [20. 7. 2023]

Küçük,, Mustafa. "Sulukule 'de temel atıldı." Hürriyet, 6. kväten 2010.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukulede-temel-atildi-14643050>. [20. 7. 2023]

Aksu, Fatma. "Sulukule şu an rüya gibi." Hürriyet, 20. červen 2012.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sulukule-su-an-ruya-gibi-20799535>. [20. 7. 2023]

Bianet

Gümüş, Korhan. "Sulukulenin Bin Yıllık Sakinleri," Bianet, 10. leden 2005.
<https://www.bianet.org/bianet/toplum/71332-sulukulenin-bin-yillik-sakinleri>. [20. 7. 2023]

Hallaç M, Asım. "Kentsel Dönüşüm Yoksulları Hedef Alıyor," Bianet, 17. červen 2009
<https://www.bianet.org/bianet/toplum/93755-kentsel-donusum-yoksullari-hedef-aliyor>. [20. 7. 2023]

"Romanlar Sulukule 'de Yıkımın İptali İçin Dava Açtı." Bianet, 17. září 2008
<https://www.bianet.org/bianet/toplum/104225-romanlar-sulukule-de-yikimin-iptali-icin-dava-acti>. [20. 7. 2023]

[BIAMAG]: Fatih Belediyesi Sulukule 'de Yıkıma Başladı." Bianet, 11. leden 2008
<https://www.bianet.org/bianet/toplum/104806-fatih-belediyesi-sulukule-de-yikima-basladi>. [20. 7. 2023]

„Sulukule 'den Başbakan 'a yanıt: ,Projeyi Sulukuleliler İçin Yaparsanız Size Teşekkür Ederiz." Bianet , 20.březen 2008. <https://www.bianet.org/bianet/siyaset/105742-projeyi-sulukuleliler-icin-yaparsaniz-size-tesekkur-ederiz>. [20. 7. 2023]

„Belediye Sözünü Tutmadı, Sulukule Çocuk Atölyesini Yıktı." Bianet, 29. leden 2009.
<https://www.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/112224-belediye-sozunu-tutmadi-sulukule-cocuk-atolyesini-yikti>. [20. 7. 2023]

„FATİH PINAR 'IN FOTORÖPORTAJ DİZİSİ: Sulukule 'de Kentsel Dönüşüme Yakalanan Hayatlar." Bianet, 17.červen 2009 <https://www.bianet.org/bianet/siyaset/115273-sulukule-de-kentsel-donusume-yakalanan-hayatlar>. [20. 7. 2023]

Gazi, Filiz. TOKİ Yüzlü İnsanlar. Bianet, 8.červen 2009.
<https://www.bianet.org/bianet/goc/133484-toki-yuzlu-insanlar>. [20. 7. 2023]

